

Joanna Nowak

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ORCID 0000-0002-7152-6515

Dlaczego warto oglądać stare książki? „Biała księga” katyńska ze zbiorów profesora Reimonda Speleersa i jej droga z Berlina przez Gandawę i Brukselę do Kielc

Dar od belgijskiej Polonii¹

W sprawozdaniach z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach [dalej: BU UJK] za lata 2015-2018 przekazano krótkie komunikaty o losach spuścizny po Bibliotece Polskiej w Brukseli². Najwięcej informacji zawiera pierwsze doniesienie:

We wrześniu pozyskaliśmy księgozbiór zlikwidowanej Biblioteki Polskiej w Brukseli. Liczy on ok. 10.000 woluminów. Zawiera druki zwarte i czasopisma, głównie poloniki wydawane poza granicami kraju, a także literaturę

¹ Zob. też *Aneks*, ilustracje 1-2.

² Pośredniczyła w przekazaniu tego księgozbioru Biblioteka Jagiellońska, dla siebie zatrzymując cenne dokumenty i pamiątki belgijskiej Polonii. Zaledwie kilka lat wcześniej tak pisano: „Za szczególnie wzruszające należy uznać spotkanie z Polonią w Bibliotece Domu Polskiego w Brukseli. Placówka ta została założona i po dziś dzień jest kierowana przez księżną Izabelę Czartoryską. Wspomaga ją grupa kilku wolontariuszy przybyłych do Belgii jeszcze w czasie II wojny światowej. Biblioteka ta jest prawdziwą «świątynią polskości» – przechowuje się w niej nie tylko książki, ale także wszelkie pamiątki i symbole związane z wielkimi rodakami czy ważnymi dla naszego kraju wydarzeniami historycznymi”. Zob. H. Kosętko, M. Rogoż, *Biblioteki w Belgii oraz system kształcenia ich pracowników. Sprawozdanie z wyjazdu studyjnego do Belgii zorganizowanego przez Ośrodek Edukacji Informatycznej i Zastosowań Komputerów w Warszawie oraz Unię Europejskich Federalistów – Oddział Polska w dniach 29 września – 6 października 2007 roku*, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*” 2008, [nr] 6, s. 224. Więcej informacji o Bibliotece Polskiej w Brukseli zob. m.in. *Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator*, [t.] 1, *Polskie i polonijne księgozbiory instytucji*, oprac. B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2009, s. 96-98, poz. 45.

piękną pisarzy polskich, druki XIX-wieczne i z początku XX wieku. Jesienią rozpoczęto wypakowywanie prawie 200 pudeł z książkami³.

I dalej: „W listopadzie i grudniu [2015 roku] pracownicy Oddziału [Przechowywania i Wypożyczania Zbiorów (Wypożyczalnia)] uczestniczyli w rozpakowaniu przekazanego księgozbioru pochodzącego z Biblioteki Polskiej w Brukseli”⁴. Rok później pochwalono się opracowaniem projektu pt. *Spuścizna po Bibliotece Polskiej w Brukseli – skatalogowanie, opracowanie i udostępnienie przyjętych zbiorów* i złożeniem go do Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Przy ogólnej wycenie całego zadania na 224 250 zł decyzją z lutego 2017 roku otrzymano na ten cel w ramach funduszu przeznaczzonego na działalność upowszechniającą naukę [dalej: DUN] 195 tysięcy zł⁵. W wyniku podjętej pracy – jak informowano w sprawozdaniu za 2017 rok – „Kolekcja XIX-wieczna powiększyła się o 119 nowych tytułów książek. Publikacje pozyskano z księgozbioru zlikwidowanej Biblioteki Polskiej w Brukseli”⁶. Ostatnia wzmianka głosi, że „W dalszym ciągu trwała selekcja i wprowadzanie do inwentarza daru po zlikwidowanej Bibliotece Polskiej w Brukseli”⁷.

Księgozbiór był zadbany, posiadał katalog online⁸, został przywieziony z inwentarzami i kartotekami, do książek powkładano odręcznie wypisane karty katalogowe. Widać było ogromne staranie Polonusów – ludzi szlachetnych i z zasadami, czyli przedstawiciele starej, dobrej Polonii – o mienie publiczne. Najpierw wydeptywali wszystkie ścieżki, by uzyskać wsparcie finansowe na utrzymanie

³ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2015*, [Kielce 2016], s. 2, https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2015.pdf, [dostęp: 22 marca 2025].

⁴ Tamże, s. 10-11. To było ważne wydarzenie, o którym kielczan informowała prasa i serwisy internetowe, pisząc m.in. „Dziesięć tysięcy książek, które po ułożeniu jedna obok drugiej mają długość pięciuset metrów. A książki to nie byle jakie, bo importowane z Brukseli. Tamtejszą bibliotekę trzeba było zamknąć, więc książki trafiły do zbiorów kieleckiego uniwersytetu. Będą dostępne wiosną przyszłego roku”. Szerzej zob. Żuk, *Biblioteka uniwersytecka powiększyła księgozbiór*, <https://kielce.tvp.pl/23091112/biblioteka-uniwersytecka-powiekszy-ksiegozbior>, [dostęp: 23 marca 2025]. W dołączonym do tego newsa filmie pokazano paczki i wyjęte z nich książki, a dyrektor BU UJK, dr Henryk Suchojad, zapowiedział digitalizację i włączenie całej kolekcji do uczelnianej biblioteki cyfrowej z nielimitowanym dostępem z każdego komputera na świecie. Podobne komunikaty w ostatnim kwartale 2015 roku ukazały się we wszystkich lokalnych mediach.

⁵ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2016*, [Kielce 2017], s. 17, https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2016.pdf, [dostęp: 22 marca 2025]. Jest to jedyna publicznie dostępna informacja o tym projekcie.

⁶ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2017*, [Kielce 2018], s. 8, https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2017.pdf, [dostęp: 22 marca 2025].

⁷ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2018*, [Kielce 2019], s. 4, https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2018_02.pdf, [dostęp: 22 marca 2025].

⁸ Nadal jest on dostępny w serwisie Biblioteki Narodowej w Warszawie. Według ostatniej aktualizacji z 10 czerwca 2015 roku w bazie zarejestrowano 11 070 dokumentów. Zob. <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=54>, [dostęp: 23 marca 2025].

Biblioteki u siebie, modernizowali dostęp, pisali artykuły, petycje, a kiedy środki na opłacenie lokalu okazały się niewystarczające⁹ nie rozproszyli księgozbioru, nie zabrali do domów, nie przekazali do antykwariatów, nie sprzedali na Allegro, lecz sumiennie wszystko przechowali i wysłali¹⁰ w nieznane – ale do Polski przecież! Jak się okazało, BU UJK nie ma jednak warunków lokalowych, aby z tego daru utworzyć osobną kolekcję historyczną z dedykowanym jej warsztatem naukowym. Zdecydowano, że książki zostaną włączone na ogólnych zasadach i przechowywane w magazynie oraz w podręcznych księgozbiorach czytelników. Po selekcji wprowadzono do inwentarza i katalogu niespełna cztery tysiące woluminów¹¹, a pozostałe ustawiono w magazynie druków zbędnych i dubletów. Z niego częściowo już zostały przekazane do innych bibliotek¹² i prywatnych księgozbiorów, bowiem we wstępnej umowie nie było klauzuli donatora, która uniemożliwiłaby rozproszenie kolekcji.

Instytucjonalna historia Biblioteki Polskiej w Brukseli i ludzi z nią związanych wymaga monograficznego opracowania. Zanim jednak okaże się to możliwe, w pierwszym kontakcie z książkami, właśnie one stały się przedmiotem uwagi¹³. Niestety, przedstawiony poniżej projekt nie uzyskał dofinansowania

⁹ A. Kwiatkowski, *Interpelacja nr 33401 do ministra spraw zagranicznych w sprawie trudnej sytuacji finansowej Biblioteki Polskiej w Brukseli*, <https://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0F53842A&view=1>, [dostęp: 29 marca 2025]; K. Pawlik, *Odpowiedź na interpelację nr 33401 w sprawie trudnej sytuacji finansowej Biblioteki Polskiej w Brukseli*, <https://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=42B2D453&view=1>, [dostęp: 29 marca 2025]; M. Falkowska, *Bibliothèque Polonaise de Bruxelles*, „Eurogospodarka” 2015, nr 8, s. 48-51; *Bibliothèque Polonaise de Bruxelles*, cz. 2, „Eurogospodarka” 2015, nr 9, s. 54-55; *List nawiązujący do tekstów publikowanych w sierpniu i wrześniu 2015 roku w „Eurogospodarce” na temat zagrożenia Biblioteki Polskiej w Brukseli*, „Eurogospodarka” 2015, nr 12, s. 62.

¹⁰ Koszty spakowania i transportu pokryła BU UJK (firma realizująca zlecenie wystawiła fakturę na 8610 zł).

¹¹ Wyszukiwanie z ograniczeniem do pola „Kolekcja” wykazuje 3491 tytułów: https://lib.ujk.edu.pl/F?func=find-b&request=Bruksela&find_code=WDE&adjacent=Y&local_base=PUB01&x=35&y=9&filter_code_1=WLN&filter_request_1=&filter_code_2=WYR&filter_request_2=&filter_code_3=WYR&filter_request_3=&filter_code_4=WFT&filter_request_4=, [dostęp: 29 marca 2025].

¹² M.in. do Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie oraz Biblioteki Narodowej i Biblioteki Sejmowej w Warszawie.

¹³ Po kilku latach od pierwszego kontaktu z brukselskim księgozbiorem, 19 kwietnia 2024 roku autorka tego artykułu tak pisała na swoim osobisto-służbowym profilu Facebooka: „Wracam do wspomnienia, kiedy w grudniu 2015 roku zobaczyłam paczki z wielką ilością książek biblioteczných. Pomimo tego, że byłam wtedy bardzo zajęta tworzeniem bazy Expertusa, zbiory Biblioteki Polskiej w Brukseli tuż obok mnie... To musiało podzielać na wyobraźnię! Najpierw tylko rozmawiałymy z koleżankami, które jako pierwsze dostały dostęp do kolekcji. Z tych rozmów narodził się projekt wnioskujący o ministerialne dofinansowanie, napisany przez mgr Justynę Adamczyk, kierownik zaprzyjaźnionego Oddziału Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów. Odpadł! No to za rok usiadłam ja i napisałam tak, żeby przekonać kogo trzeba, że warto podjąć pracę, której wcześniej nikt nie wykonał. PRO PUBLICO BONO. Dofinansowania znowu Biblioteka Uniwersytecka UJK nie dostała, bo – jak mi powiedziano – w tytule niepotrzebnie dałam nazwę «Biblioteka Polska w Brukseli». Nie dowierzałam!!! Ale poprawiłam. Rok później poszedł kolejny wniosek i znowu klęska... Po pandemii już nie podjęto nowych prób pozyskania pieniędzy

ministerialnego i koncepcja utworzenia bazy graficzno-tekstowej, stanowiącej fundament dalszych badań bibliologicznych, musiała być zmodyfikowana. Ten artykuł jest próbą podjęcia tematu w alternatywnej formie.

Projekt bibliologiczny¹⁴

W 2018 roku do dyrekcji BU UJK została przekazana trzecia, poprawiona wersja opracowania, które miało stanowić jedno z pięciu zadań w projekcie składanym do Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na dofinansowanie w ramach DUN. *Utworzenie graficzno-tekstowej bazy dokumentującej proveniencje oraz inne znaki i adnotacje na książkach otrzymanych w darze po zlikwidowanej bibliotece polonijnej* miało trwać dwa lata (1 stycznia 2019 – 31 grudnia 2020) i angażować w pracę sześcioro bibliotekarzy. W uzasadnieniu podjęcia zadania napisano:

W 2015 roku Biblioteka Uniwersytecka w Kielcach otrzymała kolekcję, która tworzona była w II połowie XX i na początku XXI wieku poza granicami kraju, a warto podkreślić, że jej zaczątkiem były książki należące do formacji Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz dary od instytucji i prywatnych ofiarodawców, głównie przedstawicieli Polonii. Biblioteka Polska im. Izabeli Czartoryskiej w Brukseli (dalej: BPwB) została zlikwidowana z powodu braku środków na bieżące utrzymanie. Do Kielc przewieziono około 10 tysięcy woluminów, w tym książki naukowe, popularnonaukowe, beletrystyczne polsko- i obcojęzyczne oraz czasopisma polonijne. Przeważają publikacje współczesne, ale są też XIX-wieczne, a nawet starodruki oraz pamiętki, inwentarze, kartkowy katalog zbiorów, kartoteki czytelników, ofiarodawców i depozytariuszy. Jako historyczny, księgozbiór ma pozamaterialną wartość i może stanowić warsztat dla wielotematycznych badań. W trakcie przeprowadzonych na początku rutynowych prac inwentaryzacyjnych i katalogowych, zwrócono szczególną uwagę na ilość i jakość znaków, którymi oznaczane były woluminy na różnych etapach swej drogi, poprzedzającej włączenie ich do zbiorów BPwB. Są wśród nich pieczęcie, ekslibrisy, autografy, dedykacje, ale są też adnotacje, podkreślenia i przekreślenia świadczące o światopoglądzie właściciela lub czytelnika. Wydaje się nam, że inwentaryzacja oraz udostępnienie wybranych i zeskanowanych znaków w formie opracowania katalogowo-słownikowego wzbogaci wiedzę historyczną o Polonii belgijskiej, a także internetowe zasoby do badań księgoznawczych¹⁵.

Zgodnie z wymaganiami, w formularzu wniosku sprecyzowano, że celem ogólnym podejmowanego zadania jest opracowanie i udostępnienie w Internecie unikatowego warsztatu naukowego, dającego możliwość podejmowania prac badawczych w zakresie tematycznym, ogólnie określonym jako: „XX-wieczna

na zespołową pracę nad bazą proveniencji, ale przygotowane do projektu książki stały w magazynie”. Zob. <https://www.facebook.com/WOJNAK>, [dostęp: 29 marca 2025].

¹⁴ Zob. też *Aneks*, ilustracje 3–4.

¹⁵ Maszynopis dokumentu jest (powinien być) przechowywany w aktach BU UJK, zaś kopię (plik tekstowy) posiada autorka projektu i tego artykułu.

Polonia belgijska w świetle badań bibliologicznych”, a następnie jako cele szczegółowe wyliczono:

- zabezpieczenie w BU UJK i popularyzacja w środowisku naukowym powierzonej części dziedzictwa narodowego;
- utworzenie bazy graficzno-tekstowej, zawierającej skany i odpisy wszystkich pieczęci, odręcznych, wklejonych i włożonych luzem elementów zidentyfikowanych w księgozbiorze brukselskim;
- opracowanie inwentarza książek/czasopism, należących do kolekcji brukselskiej a oznaczonych konkretnym znakiem (sygnatury z linkiem do katalogu BU UJK);
- opracowanie i zintegrowanie z bazą graficzno-tekstową słownika osób i instytucji, które wykazane zostały na znakach proveniencyjnych, adnotacjach i dokumentach odnalezionych w książkach i czasopismach Biblioteki Polskiej w Brukseli;
- zwiększenie potencjału naukowo-badawczego Biblioteki Cyfrowej UJK.

W pierwszym, tym dwuletnim, etapie pracy z określonym dość szczegółowo harmonogramem¹⁶ przewidywano, że realizacja projektu przyniesie konkretne rezultaty (w dalszej kolejności kontynuowane, także z uwzględnieniem innych spuścizn), a mianowicie:

- powstanie uporządkowana i wieloaspektowo przeszukiwalna kolekcja, licząca 300 znaków graficznych dobrej jakości (wysoka rozdzielczość), którymi oznaczone zostały książki w księgozbiorze dostępnym na przełomie XX/XXI wieku poza granicami kraju;
- jednocześnie utworzona zostanie baza (instytucjonalnych i indywidualnych) nazw/nazwisk właścicieli, depozytorów, ofiarodawców ze specjalnym zwróceniem uwagi na ich losy wojenne i emigracyjne, pozycję społeczno-zawodową (oraz na światopogląd w kontekście tematyki książek przekazanych do Biblioteki Polskiej w Brukseli);
- na tej podstawie będzie można zilustrować „drogę książki” w określonym kulturowo środowisku, poprzez rejestrację wszystkich znaków własnościowych, pozostawionych w zbiorach oraz pozwoli to na zrekonstruowanie zasobu niektórych (wcześniej zlikwidowanych) bibliotek, m.in. Stowarzyszenia Polskich

¹⁶ Etapy realizacji projektu miały być następujące: 1) wyselekcjonowanie i przekazanie do skanowania 300 znaków najbardziej wartościowych i w najlepszym stanie zachowania; 2) skanowanie i obróbka graficzna (m.in. poprawienie kontrastu, wyczyszczenie tła oraz uzupełnienia pikselowe) 300 znaków; 3) identyfikacja i przekazanie do opracowania podstawowego wszystkich książek i czasopism oznaczonych konkretnym znakiem; 4) opracowanie podstawowych opisów dla 300 znaków; 5) kwerenda bibliograficzno-słownikowa dotycząca właścicieli 300 znaków i przekazywanie zebranych materiałów do opracowania not merytorycznych; 6) sporządzenie not merytorycznych wraz z bibliografią załącznikową dla tej części zbioru, gdzie kwerenda bibliograficzno-słownikowa będzie pozytywna; 7) wprowadzenie do Biblioteki Cyfrowej przygotowanych na poprzednim etapie opisów podstawowych i rozszerzonych o notę merytoryczną oraz zintegrowanie ich z konkretnymi znakami graficznymi.

Kombatantów w Belgii, bo księgozbiór stołecznego koła tej organizacji w całości przejęła Biblioteka Polska w Brukseli.

Tabela 1. Ogólny schemat planowanej bazy graficzno-tekstowej

moduł: ZNAKI/DOKUMENTY		
Nazwa pola	Rodzaj danych	Typ pola
Tytuł (nazwa znaku/dokumentu i czas/rok powstania)	tekst	niewielkość, indeksowane (początek; dowolne słowo)
Hasło	tekst	wielkość, indeksowane (początek; dowolne słowo)
Znak/dokument (i jego wariantowe obrazy)	grafika	niewielkość z podpolami, nieindeksowane
Opis znaku/dokumentu (wymiar, technika wykonania, miejsce w książce itp.)	tekst	niewielkość, nieindeksowane
Informacja o autorze/twórcy/właścicielu znaku/dokumentu (biografia lub opis instytucji)	powiązanie z modułem OSOBY/INSTYTUCJE	wielkość, nieindeksowane
Książki z kolekcji oznaczone znakiem lub z załączonym identycznym dokumentem	tekst + link do katalogu BU UJK	wielkość, indeksowane (początek; dowolne słowo)
Literatura uzupełniająca (publikacje – jeśli takie istnieją – o znaku lub dokumencie)	tekst	wielkość, indeksowane (początek; dowolne słowo)
Uwagi naukowo-techniczne (odpis i krytyczne opracowanie dokumentu, stan zachowania znaku/dokumentu, sposób opracowania skanu itp.)	tekst	niewielkość, nieindeksowane

moduł: OSOBY/INSTYTUCJE		
Nazwa pola	Rodzaj danych	Typ pola
Tytuł (nazwisko i imiona osoby lub nazwa instytucji)	tekst	niewpowtarzalne, indeksowane (początek; dowolne słowo)
Hasło	tekst	powtarzalne, indeksowane (początek; dowolne słowo)
Portret/skan/fotografia (wariantowe obrazy)	grafika	niewpowtarzalne z podpolami, nieindeksowane
Określniki dla osoby/instytucji (lata życia/funkcjonowania, kraj, miejscowość itp.)	tekst	niewpowtarzalne, nieindeksowane
Biografia lub opis instytucji	tekst	niewpowtarzalne, nieindeksowane
Określenie rodzajów i spis znaków/dokumentów przypisanych tej osobie/instytucji w bazie	powiązanie z modułem ZNAKI/DOKUMENTY	powtarzalne, nieindeksowane
Literatura uzupełniająca (książki i artykuły o osobie/instytucji)	tekst	powtarzalne, indeksowane (początek; dowolne słowo)
Uwagi naukowo-techniczne (źródło pobrania grafiki z określeniem uprawnień, sugestie sprawdzenia/uzupełnienia jakiejś informacji itp.)	tekst	niewpowtarzalne, nieindeksowane

Źródło: Opracowanie własne.

Dla pozyskania 300 dobrej jakości znaków, podczas inwentaryzacji w latach 2017-2018 mgr Justyna Adameczyk i mgr Ewa Kornecka-Mogielska wyselekcjonowały 524 książki i broszury w różnym stanie zachowania. Dopiero w 2024 roku nieograniczony dostęp do tego zbioru uzyskała autorka projektu i tego artykułu, co pozwoliło sporządzić dwa robocze wykazy:

- książek – standardowy spis bibliograficzny wraz ze schematycznym oznaczeniem (w uwagach) liczby i rodzajów znaków w nich się znajdujących;
- wszystkich pieczęci, ekslibrisów, autografów, dedykacji, nalepek i wklejek, dołączonych luzem listów, ofert, fiszek oraz odręcznych adnotacji, które udało się zidentyfikować (razem 474 pozycje w różnym stanie zachowania). Na tym etapie nie wykonano skanów ani zdjęć, jedynie przeprowadzono wstępną

kwerendę bibliograficzno-internetową, dotyczącą osób i instytucji – autorów, właścicieli, darczyńców.

Historia i echa wydania pierwszej „białej księgi” katyńskiej¹⁷

Jedną z najcenniejszych książek otrzymanych w spuściźnie po Bibliotece Polskiej w Brukseli jest „biała księga” katyńska, czyli zbiór dokumentów, opracowany i wydany w Berlinie w 1943 roku jako *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*¹⁸. Choć publikacja jest dostępna w wielu polskich bibliotekach naukowych (w oryginale¹⁹, na mikrofilmie²⁰, jako wydanie fotooffsetowe²¹, a także bez ograniczeń w wersji elektronicznej²²), to egzemplarz, znajdujący się aktualnie w BU UJK należy uznać za unikatowy, o czym decyduje odręczny autograf pierwszego właściciela na okładce książki²³ oraz luzem włożone do niej dwie

¹⁷ Zob. też *Aneks*, ilustracje 5-11.

¹⁸ Pełny opis bibliograficzny: *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn* : im Auftrage des Auswärtigen Amtes auf Grund urkundlichen : Beweismaterials zusammengestellt, bearbeitet und herausgegeben von der Deutschen Informationsstelle. – Berlin : [Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachf.], 1943 (Gedr. im Deutschen Verlag). – 331 s. : faks., fot., wyk. ; 25 cm.

¹⁹ Po trzy egzemplarze posiadają w Warszawie Biblioteka Narodowa i Biblioteka Uniwersytecka (w tym jeden w Magazynie Cymeliów). Na podstawie kwerendy w Rozproszonym Katalogu Bibliotek Polskich (KaRo) ustalono też, że po dwa egzemplarze przechowywane są w Bibliotece Sejmowej w Warszawie, Bibliotece Śląskiej w Katowicach i Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Wydanie z 1943 roku mają ponadto biblioteki uniwersyteckie w Białymstoku, Częstochowie, Gdańsku, Katowicach, Toruniu i Zielonej Górze; biblioteki wyższych seminariów duchownych w Częstochowie, Krakowie i we Włocławku; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk; w Krakowie Biblioteka Zgromadzenia Księży Misjonarzy i Biblioteka Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Ojców Dominikanów; Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie oraz Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Bydgoszczy.

²⁰ W Bibliotece Narodowej w Warszawie.

²¹ W Polsce znana jest jedna niemiecka publikacja zawierająca reprint *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn* (Berlin 1943). Edycja w opracowaniu Hendrika van Bergha pt. *Die Wahrheit über Katyn. Der Massenmord an polnischen Offizieren* (Berg am See 1986, ISBN 3-921655-44-7) jest udostępniana w warszawskich bibliotekach – Uniwersyteckiej i Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk.

²² Wersje JPG i PDF są w kolekcjach cyfrowych dwóch bibliotek warszawskich: POLONA, <https://polona.pl/preview/099bbf7e-50a0-46a3-90ec-3c20c9869e5a>, [dostęp: 30 marca 2025]; CRISPA, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/21456>, [dostęp: 30 marca 2025]. Książkę po konwersji do pliku tekstowego można czytać w rosyjskiej e-bibliotece udostępniającej zasoby dla badaczy sprawy Katynia, zob. https://katyn-books.ru/archive/amtliches/amtliches_material.html, [dostęp: 30 marca 2025].

²³ Dla którego opracowano, jako wzorcowy przykład i przedstawiono w dalszej części artykułu, rekord do planowanej bazy graficzno-tekstowej. Znakowi nadano nazwę *Autograf profesora Reimonda Speleersa*, a jego prezentację (wpisaną w bazodanowy schemat) poprzedzono wprowadzeniem do zagadnienia pod tytułem *Książka z domowej biblioteki współautora raportu Międzynarodowej Komisji Lekarskiej?*

kartki, tj. list z 1947 roku²⁴ i akt przekazania do Biblioteki Polskiej w Brukseli sporządzony na początku XXI wieku²⁵. Stan techniczny wypada określić jako zadowalający, bo książka jest kompletna, z zachowaną wydawniczą okładką, choć nie zintegrowaną ze zwartym blokiem oraz z pociemniałą i mocno pokruszoną na brzegach (zakwaszenie papieru) kartą tytułową, na której znajduje się jeszcze jeden znak, czyli odręczna nota identyfikacyjno-skierowująca, nie wiadomo przez kogo zrobiona. Jest to książkowy „podręczny spis treści” ze wskazaniem numeru stron: jedynej ze zdjęciem Reimonda Speleersa i pierwszej z wykazem nazwisk Polaków zamordowanych w Katyniu. O włączeniu do kolekcji bibliotecznych świadczy przyklejona na grzbiecie okładki fiszka z numerem inwentarzowym Biblioteki Polskiej w Brukseli (szanując jej historyczną wartość, książki tam nie opieczętowano) oraz pieczęcie i sygnatura BU UJK²⁶.

Sformułowaniem „biała księga” (niem. das Weißbuch, ang. white paper) określa się wykonany przez rząd, instytucję lub organizację raport, który zawiera wszechstronne, obiektywne, kompletne i zgodne z najnowszym stanem wiedzy przedstawienie (analizę) wydarzenia, procesu lub zjawiska. W latach 1943-1944, kiedy trwała wojna światowa, w Berlinie opublikowano dwa takie raporty, dotyczące popełnionego przez bolszewików ludobójstwa²⁷. Opracowania ukazały się w tym samym wydawnictwie i miały podobną szatę graficzną, ale raport, wydany najpierw ze względu na rangę czynu nabrał zdecydowanie większego w sferach międzynarodowej znaczenia, a także nadal jest cenionym i przywoływanym przez badaczy wydawnictwem źródłowym (szczególnie w kontekście odtajnienia rosyjskich archiwaliów pod koniec XX wieku). Należy dodać, że wydanej po wojnie *Zbrodni katyńskiej w świetle dokumentów* (Londyn 1948) nadano miano „białej księgi polskiej” („polnisches Weißbuch”)²⁸.

Niemcy podjęli temat masowych zbrodni bolszewickich po przegranej bitwie pod Stalingradem. Do niewoli dostało się wówczas ponad 200 tysięcy żołnierzy Wehrmachtu i wojsk sprzymierzonych. Już pod koniec lutego 1943 roku rozpoczęto gromadzenie terenowej dokumentacji w okolicach Smoleńska, a wiosną podjęto decyzję o ekshumacji szczątków polskich jeńców wojennych, pogrzebanych w lesie katyńskim. Konsultacje i korespondencja w tej sprawie wy-

²⁴ Propozycję rekordu z pełnym opisem tego dokumentu przedstawiono w części zatytułowanej *Do kogo był adresowany list ojca?*

²⁵ Rekord z prezentacją tego dokumentu zamieszczono poniżej, w części *Szacunek do przeszłości, czyli konfrontacja ludzkiej pamięci z faktami historycznymi*.

²⁶ Książka będzie udostępniana wyłącznie prezencyjnie, ale uznano, że nie wymaga specjalnej ochrony i skierowano ją do Magazynu (w BU UJK nie ma wydzielonej części na cymelia).

²⁷ Kilka miesięcy po wydaniu *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn* ukazała się publikacja *Amtliches Material zum Massenmord von Winniza*. Pełny opis bibliograficzny: *Amtliches Material zum Massenmord von Winniza : im Auftrage des Reichministers für die Besetzten Ostgebiete auf Grund urkundlichen Beweismaterials zusammengestellt, bearbeitet und herausgegeben*. – Berlin : [Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher Nachf.], 1944 (Gedr. im Deutschen Verlag). – 282 s. : faks., fot., mapy ; 25 cm.

²⁸ *Massaker von Katyn*, w: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*, https://de.wikipedia.org/wiki/Massaker_von_Katyn, [dostęp: 31 marca 2025].

kroczyła poza wąski krąg wtajemniczonych już w marcu, zaś w kwietniu podano do publicznej wiadomości komunikat, w którym przekazano informację o miejscu pochówku bezskutecznie od trzech lat poszukiwanych oficerów, wziętych do rosyjskiej niewoli podczas kampanii wrześniowej w 1939 roku. Dostępna jest obszerna literatura omawiająca przyczyny i skutki wydarzenia oraz reperkusje wojny informacyjno-propagandowej, jaka po ujawnieniu faktu była prowadzona na najwyższych szczeblach państwowych i w gabinetach służb specjalnych. Tutaj wypada podkreślić, że *Amtliches...* opublikowano właśnie w ramach tej batalii, ale wytworzona i pozyskana dokumentacja została w miarę możliwości rzetelnie opracowana redakcyjnie i edytorsko. Przedstawiono obszerną analizę kierującego ekshumacją dr. Gerharda Buhtza, dokumenty obdukcji, protokoły podejmowanych czynności, zeznania rosyjskich świadków przywożenia Polaków do stacji Gniezdowo i dalej w zamkniętą część Lasu Katyńskiego, analizy kryminalistyczne i balistyczne oraz dokumenty międzynarodowe. Oprócz *Amtliches...* wydano w tym samym roku mniejsze (12- i 40-stronicowe) broszury pt. *Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht auf Grund amtlicher Unterlagen*.

Omawiana książka była adresowana głównie do społeczności międzynarodowej, tym bardziej zwraca uwagę uniwersalna, minimalistyczna i o wysokim standardzie szata graficzna. Wydrukowano ją antykwą²⁹. Strona tytułowa³⁰ posiadanego egzemplarza (ale też tych udostępnionych w bibliotekach cyfrowych POLONA i CRISPA) z dobrze wyeksponowanym tytułem nie zawiera żadnych elementów, mogących w jakikolwiek sposób kojarzyć się z opresyjnością państwa, w którym została opublikowana (nie ma tu godła swastyki ani nawet aktualnie używanej nazwy wydawnictwa, wskazującej na partyjną podległość³¹). Warto

²⁹ W Niemczech wcześniej używano szwabachy (popularnie zwanej pismem gotyckim, gotykiem lub neogotykiem). Rozkaz nakazujący stosowanie „normalnego pisma” został wydany w 1941 roku. Zob. *Der Bormann-Brief im Original*, <https://ligaturix.de/bormann.htm>, [dostęp: 30 marca 2025].

³⁰ Tekst na stronie tytułowej w tłumaczeniu na język polski: „Urzędowy materiał do masowego mordu w Katyniu. W imieniu Federalnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych na podstawie dowodów dokumentacyjnych zebrało, przetworzyło i opublikowało Niemieckie Centrum Informacyjne. – Wydrukowano w Deutscher Verlag. Berlin. – 1943”.

³¹ Mimo to w recenzji napisanej po wydaniu polskiego przekładu, a więc ponad 75 lat później, napisano: „Wydawcą prezentowanego materiału było Centralne Wydawnictwo NSDAP, które od 1933 r. drukowało całość literatury partyjnej. Świadczy to o wadze, jaką władze Trzeciej Rzeszy chciały przypisać raportowi katyńskiemu. Zamysłem szczegółowym było wywołanie konfliktu pomiędzy aliantami. Jednak osoba wydawcy ograniczała zaufanie do tej publikacji”. Zob. D. Czarnecka, „*Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu*” – recenzja i ocena, <https://histmag.org/Niemiecki-urzedowy-material-w-sprawie-masowego-mordu-w-Katyniu-recenzja-i-ocena-21050>, [dostęp: 22 marca 2025]. Potwierdzenie, że rzeczywiście opublikowano tę książkę także z nazwą wydawnictwa („Zentralverlag der NSDAP. Franz Eher Nachf. GmbH.”) i logo z orłem III Rzeszy na stronie tytułowej znaleziono w filmie dokumentalnym w reżyserii M. Sieńskiego *Zbrodnia Katyńska* (1991), a potem w wersji tekstowej (plik HTML opublikowany w rosyjskim zbiorze dokumentów katyńskich) i w egzemplarzach oferowanych do sprzedania na platformie Allegro.pl w kwietniu 2025 roku. Więcej na temat wydawnictwa zob. *Franz Eher*

dodać, że w sygnaturze z oznaczeniem kolejnych numerów arkuszy drukarskich podano tytuł: „Der Mord von Katyn”³². Blok liczący 166 kartek (w tym 30 kartek papieru kredowego) spięty jest drutami. Na białej, kartonowej okładce wydrukowano tylko tytuł. Książka, pomimo pośpiechu została wydana ze staraniem o szczegóły (np. faksymile podpisów świadków i członków Komisji, kopie oryginalnych dokumentów), choć nie uniknięto błędów, szczególnie licznych w tekstach polskojęzycznych, które w większości można przypisać nieznajomości języka przez redaktorów (a może jeszcze bardziej zecerów?). Są liczne literówki w rozdziale IV, ale są też usterki w datowaniu. Za niedoskonałość należy uznać też nazwiska autorów lub adresatów dokumentów podane w skróconej formie (bez imion, funkcji, stopni wojskowych itp.).

Całość składa się z dwóch części, czyli *Przeglądu* i *Dokumentów*. Pierwsza część, w której bez trudu można doszukać się elementów propagandowych, jest wprowadzeniem do zagadnienia z odesłaniami do konkretnych dokumentów tekstowych lub fotografii zgromadzonych w tym zbiorze, zaś druga zawiera dokumentację, której przekaz mówi sam za siebie zachowując obiektywizm. Posiadane materiały przedstawiono w pięciu rozdziałach i ujęto w dobrze graficznie opracowanym spisie treści. Rozdziały oznaczono cyframi rzymskimi (od I do V), podrozdziały dużymi literami alfabetu (w każdym rozdziale zaczynając od A), dokumenty zaś arabskimi cyframi z zachowaniem numeracji ciągłej w obrębie dokumentacji tekstowej (numery 1-48) i dokumentacji fotograficznej, która jest wydrukowana na papierze kredowym (numery 1-58).

W rozdziale pierwszym pt. *Stan faktyczny* (dokumenty nr 1-18) wydzielono pięć podrozdziałów, a mianowicie:

- *Odkrycie masowych grobów* (zawiera dwa raporty)³³;
- *Wzgórze Kozie Góry – dawne miejsce egzekucji Czeeki* (trzy protokoły przesłuchań okolicznych mieszkańców i mały fragment niemieckiego raportu policyjnego)³⁴;
- *Transport i likwidacja ofiar wiosną 1940* (zawiera pięć dokumentów, w tym zeznania świadków i ich zaprzysiężenie oraz zeznanie więźnia, który dzień-

Nachfolger, https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Eher_Nachfolger, [dostęp: 23 marca 2025]; P. Hoser, *Franz Eher Nachf. Verlag (Zentralverlag der NSDAP)*, [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_\(Zentralverlag_der_NSDAP\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_(Zentralverlag_der_NSDAP)), [dostęp: 23 marca 2025]. W latach 1920-1944 firma funkcjonowała pod nazwą „Franz Eher Nachfolger. Zentralverlag der NSDAP” i miała oddziały w Berlinie, Monachium i Wiedniu.

³² To ważne, bo znane są dokumenty, w których autorzy (być może dysponując wybranymi składkami, a nie całą książką) powołują się na ten tytuł. Zob. np.: P. Libera, *Polska Ludowa wobec sprawy Katynia: nieznanne dokumenty Ministerstwa Sprawiedliwości (1947-1951)*, „Komunizm. System – Ludzie – Dokumentacja” 2012, nr 1, s. 220-227 (dokumenty 2-3).

³³ *Der Abschlußbericht des Feldpolizeisekretärs Voß über die Ausgrabungen der polnischen Offiziere vom 26. 4. 43; Vorbericht über den Beginn der Ausgrabungen vom 27. 3. 43.*

³⁴ *Protokoll über die Vernehmung des Kuzma Godonow durch die örtliche Feldpolizeistelle; Protokoll über die Vernehmung des Iwan Kriwosierzew durch die örtliche Feldpolizeistelle; Protokoll über die Vernehmung des Michael Schigulow durch die örtliche Feldpolizeistelle; Aus dem Zwischenbericht der Feldpolizei vom 10. 4. 43.*

ki interwencji niemieckiej opuścił obóz w Kozielsku i krótki fragment pamiętnika wyjętego z dołu śmierci)³⁵;

– *Identyfikacja ofiar* (fragment raportu z 10 kwietnia, cały raport końcowy z 10 czerwca oraz niemiecka relacja z pierwszego wpuszczenia polskiej delegacji do Katynia 13 kwietnia 1943 roku)³⁶;

– *Protokoły i ustalenia z sekcji zwłok niemieckiego lekarza sądowego i Międzynarodowej Komisji Lekarskiej w sprawie odnalezienia zwłok* (zawiera dwa dokumenty opracowane przez profesora Gerharda Buhtza, czyli szczegółowe sprawozdanie z naukową analizą przeprowadzonych wykopalisk i jego raport z sekcji zwłok, ilustrowany zdjęciami poglądowymi oraz *Protokół Międzynarodowej Komisji Lekarskiej* z faksymile złożonych podpisów i *Wyniki sekcji zwłok profesorów Orsós, Tramsena, Palmieri, Markova, Hájka, Miloslavicha, Birkle'a*)³⁷ – to najczęściej tłumaczona, publikowana i komentowana część *Amtliches*....

Rozdział drugi, który został zatytułowany *Apel do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża* (dokumenty nr 19-27), zawiera fragmenty i całe teksty dokumentów (m.in. w oryginale i tłumaczeniu na język niemiecki). Zgromadzony materiał przedstawiono w trzech podrozdziałach:

– *Żądanie polskiej emigracji w sprawie dochodzenia przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż* (dwa krótkie fragmenty oświadczeń z kwietnia 1943 roku)³⁸;

– *Posunięcie Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża w Warszawie* (dwa przedruki telegramów, tj. tekst depeszy wysłanej z Polski 21 kwietnia 1943 roku i odpowiedzi otrzymanej od Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża)³⁹;

– *Korespondencja pomiędzy Niemieckim Czerwonym Krzyżem a Międzynarodowym Czerwonym Krzyżem w Genewie* (dwie niemieckie depesze z 16 i 17 kwietnia 1943 roku oraz trzy odpowiedzi na nie, datowane na 16, 20 i 22 kwietnia 1943 roku)⁴⁰.

³⁵ *Aussagen Ortsangehöriger über den Antransport der Gefangenen. Aussage des Russen Kriwosierzew. Aussage des Russen Sacharow. Aussage des Russen Silwestroff. Aussage des Russen Andrejew; Polnische Arbeiter entdecken bereits im Frühjahr 1942 die Massengräber ihrer Landsleute. Aussage des Russen P. Kisseljeff; Die Vereidigung der russischen Zeugen durch das Oberkommando der Heeresgruppe Mitte; Aus der Aussage des ehemaligen polnischen Oberleutnants Glaeser; Aus dem Tagebuch des polnischen Majors Solksi.*

³⁶ *Aus dem Ausgrabungsbericht der Feldpolizei vom 10. 4. 43; Schlußbericht vom 10. 6. 43; Eine polnische Delegation am Massengrab ihrer Landsleute.*

³⁷ *Bericht des leitenden Gerichtsmediziners Professor Dr. Gerhard Buhtz über die Ausgrabungen von Katyn; Leichenöffnungsbericht des deutschen Gerichtsarztes; Protokoll der Internationalen Aerztekommission; Obduktionsbefunde der Professoren Orsós, Tramsen, Palmieri, Markov, Hájek, Miloslavich, Birkle.*

³⁸ *Aus der Erklärung des polnischen Generalleutnants Kukiel; Aus der Erklärung der polnischen Emigranten in London vom 14. 4. 43.*

³⁹ *Telegramm des Polnischen Roten Kreuzes an das Internationale Rote Kreuz vom 21. 4. 43; Antworttelegramm des Internationalen Roten Kreuzes an das Polnische Rote Kreuz in Warschau.*

⁴⁰ *Telegramm des Geschäftsführenden Präsidenten des Deutschen Roten Kreuzes an das Internationale Rote Kreuz; Telegramm des Präsidenten des Internationalen Roten Kreuzes an den Präsidenten des Deutschen Roten Kreuzes; Telegramm des Präsidenten des Deutschen Roten Kreuzes an*

Dobór materiałów do rozdziału trzeciego pt. *Polityczno-dyplomatyczne podejście do sprawy przez aliantów* (dokumenty nr 28-48) obrazuje konflikt w skali międzynarodowej i sposoby jego rozegrania, a chronologicznie obejmuje trzy lata, od 18 maja 1940 roku do czerwca 1943 roku, czyli zakończenia prac ekshumacyjnych w Katyniu. Wydzielono tu podrozdziały:

– *Konflikt polsko-sowiecki* (zawiera fragment umowy międzypaństwowej, oświadczenia przedstawicieli władz polskich i bolszewickich oraz publikacje prasowe)⁴¹;

– *Negocjacje pomiędzy USA, Wielką Brytanią i ZSRR* (francuska nota dyplomatyczna, oświadczenia przedstawicieli władz brytyjskich i sowieckich, artykuł w „The Times”, ale tutaj zamieszczono także komunikat Polskiej Agencji Telegraficznej na temat wycofania apelu emigrantów polskich, wysłanego wcześniej do Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża, tłumaczenie fragmentu przemówienia radiowego generała Sikorskiego i oświadczenie Edwarda Raczyńskiego z 7 maja 1943 roku)⁴².

Wykaz 4143 zwłok zidentyfikowanych do 7 czerwca 1943 – taki tytuł ma rozdział czwarty, najtragiczniejszy w swej wymowie. Objętościowo stanowi 1/3 książki i zajmuje 107 stron zadrukowanych dwuszpaltowo. Numer porządkowy, nazwisko (pogrubioną czcionką), inne dane identyfikacyjne (imię, rok urodzenia, stopień, jednostka wojskowa, jeśli udało się odczytać), wszystkie dokumenty i przedmioty znalezione przy poległym. Czasami, nie mogąc ustalić dokładniejszych informacji, podano stopień wojskowy, określenie „Uniformierter” lub nawet „Zivilist”. Dwa pierwsze numery otrzymały szczątki generałów, Mieczysława Smorawińskiego i Bronisława Bohaterewicza, ale dalej rejestr prowadzono

den Präsidenten des Internationalen Roten Kreuzes; Telegramm des Präsidenten des Internationalen Roten Kreuzes an den Präsidenten des Deutschen Roten Kreuzes; Telegramm des Präsidenten des Internationalen Roten Kreuzes an den Präsidenten des Deutschen Roten Kreuzes.

⁴¹ *Aus dem Zusatzprotokoll zum Abkommen zwischen den polnischen Emigranten und der Sowjetregierung vom 30. 6. 41; Polnische Erklärung über Verhandlungen mit Moskau in den Jahren 1941 und 1942; Die Anklage des polnischen Generals Kukiel; Aus dem ersten Ablehnungsversuch Moskaus; Aus dem Leitartikel der „Iswestija” vom 17. 4. 43; Moskaus Gegenerklärung zu der Anklage des Generalleutnants Kukiel; Die Erklärung Molotows vom 26. 4. 43 an den Vertreter der polnischen Emigranten in Kuibyschew, Romer; Aus dem Appell der polnischen Emigranten in London an die Regierung der UdSSR, vom 28. 4. 43; Erklärung der polnischen Kommunistin Wanda Wasiljewska, Mitglied des Obersten Sowjets; Kommentar der schweizerischen „Liberté” zum sowjetisch-polnischen Konflikt vom 27. 4. 43; „Nineteenth Century”, Juni 1943, über die russischen Maßnahmen gegen die Polen.*

⁴² *Note des stellvertretenden Direktors der pol. Abteilung des französischen Außenministeriums über die russischen Grausamkeiten in Polen vom 18. 5. 40 (faksimile dokumentu w języku francuskim i przekład na niemiecki); Stellungnahme der „Times” vom 29. 4. 43; Die „Times” zu den Besprechungen in London und Moskau vom 4. 5. 43; Erklärung des britischen Außenministers Eden vom 4. 5. 43; Zurücknahme des Appells der polnischen Emigranten an das Internationale Rote Kreuz vom 30. 4. 43; Aus der Rundfunkansprache des Generals Sikorski vom 3. 5. 43; Der Brief Stalins an die „New York Times” vom 4. 5. 43; Der stellvertretende Außenkommissar Wyschinsky über sowjetrussisch-polnische Beziehungen; Zurückweisung der Erklärung Wyschinskys durch Raczyński vom 7. 5. 43; Aus dem offenen Brief des polnischen Generalmajors Kazimir Schally in der Edinburger Zeitung „Scotsman” vom 11. 5. 43.*

w kolejności wydobywanych z ziemi ciał i nie ma układu alfabetycznego. Jest to pierwszy kompletny spis zabitych w Katyniu, sporządzony na podstawie danych pozyskanych podczas jedynej tak kompleksowo przeprowadzonej ekshumacji i przekazany czytelnikom niemieckojęzycznym w formie książkowej⁴³.

Rozdział piąty pt. *Dokumentacja obrazowa* zawiera zdjęcia dobrze wyeksponowane i podpisane, a uporządkowane (jak podano w spisie treści) według następującej kolejności w ośmiu kategoriach: *Krwawy Las* (fotografie nr 1-11), *Polacy przy grobie swoich rodaków* (fotografie nr 12-13), *Międzynarodowa Komisja Lekarska na miejscu zbrodni* (fotografie nr 14-18), *Polski Czerwony Krzyż na miejscu zbrodni* (fotografie nr 19-21), *Dalsze międzynarodowe komisje na miejscu zbrodni* (fotografie nr 22-24), *Identyfikacja zwłok* (fotografie nr 25-29), *Okrucieństwa* (fotografie nr 30-40), *Ekspozyty* (fotografie nr 41-58). Nie są to jedyne ilustracje w książce, bo w części tekstowej zamieszczono ich co najmniej drugie tyle (bez numeracji faksymile podpisów w rozdziale I i II, wykres w dokumencie nr 15 i zdjęcia z numeracją literową w dokumencie nr 16).

Pierwsza prasowa informacja o *Amtliches...* ukazała się 25 września 1943 roku na łamach „*Völkischer Beobachter*”⁴⁴. W centralnym miejscu pierwszej strony, tuż pod winietą, wyróżniony dużą czcionką i czerwonym podkreśleniem tytuł donosił „Udokumentowano mordercze zamiary bolszewików”. W podtytule dodano: „Oficjalne materiały dotyczące zbrodni katyńskiej udostępnione opinii publicznej”, zaś w nadtytule jeszcze: „Przed tym chroni nas niemiecka Wehrmacht”. Szczegółowo omówiono zawartość publikacji, przytaczając cytaty z zamieszczonych w niej dokumentów, m.in. fragment listu otwartego generała Kazimierza Schallego z 11 maja 1943 roku:

Spodziewaliśmy się, że wszystkie cywilizowane narody wybuchną krzykiem oburzenia i przerażenia. Sądziliśmy, że ta potworna zbrodnia zostanie natychmiast i stanowczo potępiona i że świat cywilizowany zażąda gruntownego śledztwa. Naród angielski i amerykański twierdzi, że walczy przede wszystkim o chrześcijańskie ideały życia jednostki i narodu. Dlaczego ta straszna zbrodnia popełniona na 10 000 polskich oficerów jest pomijana milczeniem? Oczekujemy, że pomożecie nam postawić morderców przed wymiarem sprawiedliwości⁴⁵.

Redakcja dodała do tego dygresję (przewrotną i obłudną na łamach partyjnej gazety nazistowskiej, ale także brutalną dla Polaków):

Z tą samą lekkomyślnością, z jaką Anglia naraziła swojego polskiego sojusznika na mordercze zamiary bolszewików, jest zdecydowana oddać całą Euro-

⁴³ Polacy mogli na bieżąco zapoznawać się z informacjami o zabitych, śledząc lokalną prasę, np. dla Kielczan i mieszkańców okolicy publikowano sukcesywnie cały wykaz od 15 kwietnia do 7 września. Zob. „*Kurier Kielecki*” 1943, nr 88-208.

⁴⁴ *Bolschewistische Mordgier dokumentarisch bewiesen. Amtliches Material zum Massenmord von Katyn der Öffentlichkeit übergeben. Davor bewahrt uns die deutsche Wehrmacht*, „*Völkischer Beobachter*” 1943, nr 268, s. 1, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vob&datum=19430925&seite=1&zoom=44>, [dostęp: 20 kwietnia 2025].

⁴⁵ Tamże. Wolny przekład autorki.

pę kremłowski katom. Dokument, który właśnie przedstawiono światowej opinii publicznej, nie tylko dostarcza dowodów na jedną z najstraszniejszych zbrodni moskiewskich niewolników, ale jest również ostrzeżeniem przed niebezpieczeństwem czyhającym ze Wschodu⁴⁶.

Trzeba pamiętać, że obecnie dostęp do tego rodzaju materiałów w Internecie bywa utrudniony, bo literatura „faszystowska” jest cenzurowana. Udało się jednak w bazie Google Books znaleźć jeszcze jedną recenzję, którą opublikowano w 1943 roku w rubryce *Buchbesprechungen* na łamach grudniowego numeru miesięcznika „Der SA-Führer”. Jej autorem jest jeden z agitatorów NSDAP, doktor nauk prawnych i polityk, Ludwig Franz Gengler⁴⁷. Tekst, choć w zasadzie poprawnie przedstawia zawartość tego zbioru dokumentów, to jednocześnie natchalnie wpisuje się w popularną narrację środowiskową tamtych czasów⁴⁸.

Inny charakter mają recenzje pisane wkrótce po wojnie, których treść kształtowały dwubiegunowo ukierunkowane czynniki światopoglądowe (wiedza i świadomość narodowa kontra niewiedza i prorosyjskość), ale też praktyczne. O tym, że publikacja *Amtliches...* była pożądana i stawiano przed nią wysokie oczekiwania świadczy ocena sformułowana przez Adama Moszyńskiego. Opracowując własną *Listę katyńską*, wydaną w Londynie w 1949 roku, wykorzystał jako jedno z najważniejszych źródeł rozdział IV. Sam fakt uwzględnienia *Verzeichnis der bis zum 7. Juni 1943 identifizierten 4143 Leichen* jest znaczący, ale autor nie zaakcentował ekstremalnie trudnych warunków tworzenia spisu (nie

⁴⁶ Tamże. Od zakończenia prac ekshumacyjnych w Katyniu na początku czerwca do opublikowania *Amtliches...* i tego artykułu minęło zaledwie niespełna cztery miesiące, ale sytuacja wojsko-polityczna w Europie była zupełnie inna: III Rzesza przegrała bitwę pod Kurskiem, na Sycylii wyładowali alianci, zbombardowano Hamburg, nadal trwała eksterminacja ludności cywilnej na ziemiach polskich, z niewyobrażalnym okrucieństwem Ukraińcy zabijali mieszkańców Wołynia i Małopolski Wschodniej, w niewyjaśnionych okolicznościach zginął w katastrofie lotniczej Naczelny Wódz Polskich Sił Zbrojnych, generał Władysław Sikorski.

⁴⁷ Ludwig Franz Gengler, w: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*, https://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Franz_Gengler, [dostęp: 23 marca 2025].

⁴⁸ W wolnym przekładzie: „Bolszewicka zbrodnia w Katyniu, szeroko omawiana w prasie i przez opinię publiczną Europy, doczekała się pierwszej oficjalnej relacji dokumentacyjnej. Praktyczny obraz Katynia przedstawiono szczegółowo w licznych dokumentach, do których dołączono obszerny fragment ze zdjęciami. Z odtworzonych protokołów przesłuchań wynika, że miejscowi mieszkańcy obserwowali mord bolszewicki, który został przeprowadzony pod nadzorem żydowskich czekistów. Najważniejszy materiał, obok dokumentacji fotograficznej, stanowi dokumentacja dotycząca identyfikacji ofiar, w której udział wzięli także liczni polscy przedstawiciele Czerwonego Krzyża itp. Przedstawiono również wyniki dochodzenia przeprowadzonego przez Międzynarodową Komisję Lekarską. Kompleksowe omówienie sprawy Katynia w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie przedstawiono w przejrzystym zbiorze. W następnej kolejności zamieszczono szczegółową listę 4143 zamordowanych osób, zidentyfikowanych do 7 czerwca 1943 r. Ze względu na swoją dokumentalną i faktograficzną zawartość ten obszerny tom jest najbardziej użyteczną standardową publikacją na temat Katynia, a także wybitnym dowodem antybolszewickiej działalności”. Oryginalny tekst recenzji w języku niemieckim zob. L.F. Gengler, *Deutscher Verlag. Berlin. Amtliches Material zum Massenmord von Berlin*, „Der SA-Führer” 1943, nr 12, s. 40.

interesowało go to lub ich nie znał)⁴⁹, lecz podkreślił jego wady: niealfabetyczny układ, zniekształcone zapisy nazw własnych (związane z faktem, że listę utworzyli cudzoziemcy), sporządzenie listy na podstawie dokumentów znalezionych przy ofiarach (przecież nie było innej możliwości), trudności w odczytaniu tych dokumentów i ewentualność posiadania przez zabitego dokumentów innego ofi-cera, który nigdy nie był w sowieckim obozie i żył (podał taki przykład)⁵⁰.

Rok wcześniej opublikowano pierwsze dotyczące Katynia polskie kompen-dium z przedmową Władysława Andersa. W rozdziale pt. *Urzędowy niemiecki zbiór dokumentów w sprawie Katynia*⁵¹ podano ogólną informację o wydaniu i za-wartości *Amtliches...*, a następnie streszczenie zarysu ogólnego, przedstawionych przez Niemców dokumentów i zeznań świadków oraz wzmiankę o dokumentacji lekarskiej, polityczno-dyplomatycznej i fotograficznej. Z dopiskiem „tekst do-słowny” został opublikowany przekład na język polski *Końcowego raportu poli-cji niemieckiej z dnia 10. VI. 43*, zaś „przytoczone w wyjątkach” – *Sprawozdanie prof. dr. Gerharda Buhtza, kierującego dochodzeniem sądowo-lekarskim*. Na ko-niec ustosunkowano się do danych statystycznych przeprowadzonej w Katyniu identyfikacji, pisząc:

Po dokładnym przestudiowaniu wykazu niemieckiego okazuje się, że rozpo-znanych zostało nie 2.815, jak podają oficjalne źródła niemieckie, lecz – 2.730. Poza tym przy 464 zwłokach znaleziono dokumenty, których treść wszelako nie była wystarczająca dla zidentyfikowania denata. W ten sposób opisane zo-stały przez Niemców dokumenty znalezione przy 3.194 zwłokach⁵².

Osobny rozdział pt. *Międzynarodowa Komisja Lekarska*⁵³ rozpoczęto pol-skim przekładem *Sprawozdania Międzynarodowej Komisji Lekarskiej*, informując w przypisie, że wykorzystano tekst opublikowany w *Amtliches...*⁵⁴. Dopełniono to trzema krótkimi opracowaniami (*Charakterystyka Komisji Międzynarodowej, Odwołanie bułgarskiego eksperta docenta Markova, Dodatkowe oświadczenie szwajcarskiego eksperta profesora Fr. Naville’a ze stycznia 1947 r.*), w żaden spo-sób jednak nie zakwestionowano doboru dokumentów i nie podważono wartości merytorycznej *Amtliches...*

Tymczasem w socjalistycznej Polsce najistotniejsze znaczenie miało zdys-kredytowanie hitlerowskiego „dowodu rzeczowego”. Znana jest działalność

⁴⁹ Przypomnijmy, ekshumacja i identyfikacja ofiar odbywała się m.in. z udziałem Polaków – dok-tora Mariana Wodzińskiego i członków Komisji Technicznej Polskiego Czerwonego Krzyża. Spis opracowany przez Niemców i opublikowany w *Amtliches...* nadal poddawany jest analizom, a kry-tyczną w kontekście badań archiwalnych opinię o nim przedstawiono m.in. w: J. Adamska, *Las Ka-tyński w latach 1940-1943*, Warszawa 2021, s. 381-387.

⁵⁰ „*Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*” – (*Urzędowy materiał o masowym mor-dzie w Katyniu*) wyd. Berlin 1943 – str. 167 do 273 – Rozdział IV.: Wykaz 4143 zwłok zidentyfiko-wanych do 7. czerwca 1943, w: *Lista katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*, oprac. A. Moszyński, Londyn 1949, s. 8.

⁵¹ *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*, Londyn 1948, s. 118-141.

⁵² Tamże, s. 141.

⁵³ Tamże, s. 183-198.

⁵⁴ Tamże, s. 183.

w tym zakresie służb specjalnych i Ministerstwa Sprawiedliwości⁵⁵. Wspierał je autorytetem lekarza i naukowca profesor Jan Olbrycht z Uniwersytetu Jagiellońskiego, który w czasie wojny był więźniem obozu oświęcimskiego, a w latach 1946-1948 wykonywał m.in. ekspertyzy dla Najwyższego Trybunału Narodowego. Wyrażał on opinię i konsekwentnie jej bronił, że przyjęte przesłanki kompromitują autorów, wnioski są naukowo błędne lub wzajemnie się wykluczają, więc *Amtliches...* nie wytrzymuje krytyki medycyny sądowej. Poza lekarską, podważana była ekspertyza chemiczno-sądowa dokumentów i innych przedmiotów, znalezionych przy pomordowanych. Jego obszerny artykuł⁵⁶ na ten temat został opublikowany w belgijskim Liège, a Olbrycht skwitował to jednym zdaniem we wspomnieniu, spisany tuż przed śmiercią, w 1968 roku:

Wreszcie czyniąc zadość przekazanemu mi przez prof. Jerzego Sawickiego życzeniu władz centralnych oddałem mu maszynopis (w języku polskim), który w kilka lat później w języku francuskim ukazał się w oficjalnym organie Międzynarodowej Akademii Medycyny Sądowej i Społecznej, tj. w „Acta Medicinæ Legalis et Socialis” (1953, nr 1-2), pt. „Observations critiques médico-légales sur la publication «Amtliches Material zum Massenmord von Katyn»”⁵⁷.

Niepokojące jest to, że pomimo odtajnienia archiwaliów sprawy katyńskiej i ujawnienia rzeczywistych sprawców, nadal publikowane są prace zakłamujące fakty lub lawirujące pomiędzy dwoma przekazami, bez jasnego wskazania tego właściwego. Oto przykład:

Nawet po zakończeniu się w maju 1943 roku szczytu kampanii katyńskiej, sprawa ta wciąż powracała, ilekroć wydawało się to korzystne dla jednej lub drugiej strony. Raport Komisji Lekarskiej Burdenki, która rozpoczęła swoją pracę w oblężonym Smoleńsku wczesną jesienią 1943 roku, posłużył do obalenia niemieckiej wersji wydarzeń i ustalenia radzieckiego poglądu na tragedię katyńską. Dziwna „niemiecka metoda rozstrzeliwania”, odkryta przez Burdenkę poprzez porównanie niemieckich rozstrzelań w Orle z wynikami ekshumacji w Katyniu, była cytowana jako mocny radziecki argument, obok odkrycia niemieckich kul, listów i gazet z 1941 roku w grobach. Ale Związek Radziecki był o krok w tyle na tej drodze. Zanim opublikowano Raport Burdenki, w Niemczech opublikowano Białą Księgę („Amtliches Material zum Massenmord von Katyn”), zawierającą – z dzisiejszej perspektywy – wątpliwe wyniki badań komisji medycznej powołanej przez Niemców. Ich wyniki były szeroko komentowane w prasie niemieckiej, głównie jako taktyka dywersyjna w krytycz-

⁵⁵ Zob. m.in.: P. Libera.

⁵⁶ J. Olbrycht, *Observations critiques médico-légales sur la publication „Amtliches Material zum Massenmord von Katyn”*, „Acta Medicinæ Legalis et Socialis” 1953, nr 1/2, s. 24-50.

⁵⁷ J. Olbrycht, *Wspomnienia medyka sądowego*, w: *Okupacja i medycyna. Wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego – Oświęcim” z lat 1961-1970*, Warszawa 1971, s. 150; też w przekładzie na język angielski zob. J.S. Olbrycht, *A forensic pathologist's wartime experience in Poland under Nazi German occupation and after liberation in matters connected with the war*, „Medical Review Auschwitz” 2019, <https://www.mp.pl/auschwitz/journal/english/223383>, [dostęp: 30 marca 2025].

nej sytuacji po bolesnej porażce pod Kurskiem. [...]. Radziecka wersja historii Katynia równie żarliwie podkreślała swoją wiarygodność i niepodważalność⁵⁸.

W ostatniej dekadzie XX wieku polscy lekarze i historycy przystąpili do wszechstronnej prezentacji *Amtliches*.... Omawiano zawartość tomu i dokładnie poszczególne jego części. Pisali m.in. „Należy podkreślić pierwszorzędne obiektywne znaczenie tego raportu, szczegółowość opisu i wnioskowania prof. Gerharda Buhtza. Z uznaniem należy przyjąć wykonanie tak gruntownych badań kilku tysięcy zwłok oficerów polskich”⁵⁹. Wieloaspektową analizę wszystkich zagadnień medycznych uwzględnionych w *Amtliches*... przedstawił też Erazm Baran, deklarując „Nie mam żadnych wątpliwości co do fachowości zarówno ekipy lekarskiej niemieckiej, jak i dr. Wodzińskiego. Przedstawiciele niemieckiej medycyny sądowej znani byli, i są, ze swej rzetelności i przygotowania zawodowego”⁶⁰. Interesująca jest publikacja tego samego badacza, która zawiera informacje o działaniach nie przedstawionych w oficjalnych raportach (np. wywiezienie przez lekarzy czaszek zamordowanych oficerów) oraz wykorzystanie *Amtliches*... w śledztwie prowadzonym na terenie Polski w ostatnich miesiącach 1945 roku⁶¹. Żeby dobrze zrozumieć wartość *Amtliches*... jako wydawnictwa źródłowego, warto przeczytać artykuł Jacka Trznadla⁶², w którym zestawiono obszernie fragmenty w polskim przekładzie z innymi relacjami na temat Rosjan, którzy złożyli zeznania i zostali zaprzysiężeni przez Niemców jako świadkowie ludobójstwa katyńskiego.

Wreszcie, po upływie 77 lat, zdecydowano się na wydanie *Amtliches*... w języku polskim pod redakcją naukową i ze wstępem Adama Bosiackiego⁶³. Korzystanie z publikacji ułatwiają liczne przypisy uzupełniające i korygujące treść oryginału, dodano bibliografię, streszczenia (angielskie, niemieckie i rosyjskie), ale ograniczono spis treści, pomyłono faksymile podpisów Międzynarodowej Komisji Lekarskiej i zaoszczędzono na druku dokumentacji fotograficznej (na

⁵⁸ O. Shtyrkina, *Mediale Schlachtfelder. Die NS-Propaganda gegen die Sowjetunion (1939-1945)*, Frankfurt am Main 2018, s. 352-353. Wolny przekład autorki. Komentarz do ostatniego zacytowanego zdania: skuteczność tej właśnie argumentacji obrazują dalsze morderstwa (np. świadków odnotowanych w *Amtliches*...), złamane kariery i morale (członków komisji lekarskich i PCK, dziennikarzy i pisarzy), dziesięciolecia publicznego milczenia i cenzurowania słowa „Katyń”.

⁵⁹ B. Popielski, W. Nasiłowski, *Cienie Katynia w dokumentach i historii medycyny sądowej*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1997, [nr 3], s. 184.

⁶⁰ E. Baran, *Uwagi do niemieckiego sprawozdania sądowo-lekarskiego opublikowanego w 1943 r.*, w: *Zbrodnia katyńska. Droga do prawdy. Historia, archeologia, kryminalistyka, polityka, prawo*, pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1992, s. 129.

⁶¹ E. Baran, *Udział polskich medyków sądowych w badaniach zbrodni katyńskiej*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2010, [nr 4], s. 281-291.

⁶² J. Trznadel, *Rosyjscy świadkowie Katynia (1943 – 1946 – 1991)*, w: *Zbrodnia katyńska. Droga do prawdy*..., s. 77-126.

⁶³ Pełny opis bibliograficzny: Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu / red. nauk. Adam Bosiacki ; przekł. Przemysław Bentkowski. – [Warszawa] : Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, [2020]. – 478, [1] s. : il. ; 25 cm. – ISBN 978-83-8098-875-0.

papierze kredowym czytelność zdjęć byłaby znacznie lepsza). Zakończmy więc tę prezentację informacją bibliofilską. W październiku 2021 roku Antykwariat RARA AVIS wystawił *Amtliches...* na aukcję, podczas której osiągnięto przebiecie 825% i sprzedano za 1320 zł⁶⁴. W pierwszym półroczu 2025 roku ceny *Amtliches...* na europejskim rynku antykwarycznym wahały się od 500 do 650 euro⁶⁵ w zależności od stanu zachowania (plus koszty wysyłki), zaś w Polsce niedawno wystawiono do sprzedania na Allegro.pl dwa egzemplarze⁶⁶, które wycenione zostały na 445 zł (książka bardzo zniszczona) i 1499 zł (książka w dobrym stanie, w twardej oprawie introligatorskiej).

Książka z domowej biblioteki współautora raportu Międzynarodowej Komisji Lekarskiej?⁶⁷

Międzynarodowa Komisja Lekarska (Internationale Ärztekommision), której autorstwa dwa dokumenty (oznaczone numerami 17 i 18) opublikowano w części sprawozdawczej *Amtliches...*, została powołana z inspiracji władz niemieckich i składała się z dwunastu członków, w tym jedenastu przedstawicieli państw sprzymierzonych, okupowanych i jednego neutralnego⁶⁸. Wszyscy pod-

⁶⁴ Zob. <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-katyn-amtliches-material-zum-massenmord-von-katyn-im-auftrage-des-auswaertigen-amtes-auf-grund-urkundlichen-beweismat/956166>, [dostęp: 22 marca 2025].

⁶⁵ Oficjalny kurs przy transakcjach bezgotówkowych (sprzedaż) w PKO BP na dzień 23 marca 2025 roku: 1 euro = 4,36 zł.

⁶⁶ Obydwa z innej edycji niż egzemplarz BU UJK, czyli z nazwą wydawcy na stronie tytułowej, a informacją o drukarni na jej odwrocie.

⁶⁷ Postawiony w tytule tej części artykułu znak zapytania ma w zamierzeniu autorki podwójną funkcję. Po pierwsze pytamy: czy książka należała do Reimonda Speleersa? – to potwierdza autograf. Po drugie: czy Speleers uczestniczył w redagowaniu raportu? – mógł!; możemy wysnuć taki wniosek przyglądając się niektórym fotografiom (i tym samym potwierdzić wzmiankę o tym w jednym z opracowań biograficznych). Zob. też *Aneks*, ilustracje 12-22.

⁶⁸ Byli to: Reimond Speleers z Belgii (profesor okulistyki, Uniwersytet w Gandawie), Herman de Burlet z Holandii (profesor anatomii, Uniwersytet Groningen), Marko Markow z Bułgarii (docent medycyny sądowej i kryminologii, Uniwersytet w Sofii), Helge Tramsen z Danii (asystent, Instytut Medycyny Sądowej w Kopenhadze), Arno Saxén z Finlandii (profesor anatomii patologicznej, Uniwersytet Helsiński), Vincenzo Palmieri z Włoch (profesor medycyny sądowej i kryminologii, Uniwersytet w Neapolu), Eduard Miloslavić z Chorwacji (profesor medycyny sądowej i kryminologii, Uniwersytet w Zagrzebiu), František Hájek z Czech (profesor medycyny sądowej, Uniwersytet w Pradze), Alexandru Birkle z Rumunii (rzeczoznawca medycyny sądowej, Instytut Medycyny Sądowej w Bukareszcie), François Naville ze Szwajcarii (profesor medycyny sądowej, Uniwersytet w Genewie), František Šubík (jako literat podpisywał się Andrej Žarnov) ze Słowacji (profesor anatomii patologicznej, Uniwersytet w Bratysławie) i Ferenc Orsós z Węgier (dyrektor Wydziału Medycyny Sądowej, Uniwersytet w Budapeszcie), który wcześniej opracował metodę określania czasu zgonu na podstawie stanu czaszki, a ponadto dobrze znał zarówno niemiecki, jak i rosyjski, pełnił więc funkcję przewodniczącego i rzecznika Komisji. Niemcy każdemu do przeprowadzenia sekcji przydzielili dwóch asystentów i protokolanta oraz ludzi wykonujących pomocnicze roboty. Podczas pracy obecni byli także: Gerhard Buhtz, profesor (dyrektor) Instytutu Medycyny Sądowej i Kryminologii Uniwersytetu w Breslau (Wrocław), szef służby medycznej Grupy Armii Środek, który w Katyniu z rozkazu niemieckiego naczelnego dowództwa kierował

jęli tę pracę bez przymusu i bezpłatnie, a więc dobrowolnie, honorowo, ale zarazem z pełną świadomością odpowiedzialności⁶⁹. Powszechne jest twierdzenie, że byli wśród nich najwybitniejsi przedstawiciele europejskiej medycyny sądowej tamtych czasów.

Od lutego 1943 roku policja terenowa przesłuchiwała świadków, ale ze względu na grudę nie zdecydowano się na wykopaliska próbne w lesie. Tymczasowy raport został jednak przekazany patologowi sądowemu Gerhardowi Buhtzowi, który od 1941 roku stał na czele Specjalnej Komisji do Spraw Ujawnienia Bolszewickich Okrucieństw i Czynów Naruszających Prawo Międzynarodowe. Naczelne Dowództwo Wehrmachtu zezwoliło mu na przeprowadzenie ekshumacji w Katyniu. Od 29 marca rozpoczęto prace terenowe, bo to wówczas 35 radzieckich cywilów i jeńców wojennych musiało odkopać pierwszy masowy grób i znajdujące się w nim ciała. Buhtz i jego zespół przeprowadzali sekcje zwłok na miejscu oraz w laboratorium terenowym. Do 11 kwietnia zidentyfikowano 160 ofiar. Wtedy, już po nagłośnieniu medialnym, Ministerstwo Spraw Zagranicznych III Rzeszy poprosiło Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża o udział w pracach ekshumacyjnych, ale tam uzależniono swoje działania od otrzymania odpowiedniej prośby od wszystkich zainteresowanych stron, a więc również ZSRR. Taka prośba nie nadeszła⁷⁰. Zdecydowano, aby datę zgonu polskich oficerów potwierdziła europejska komisja medyczna. Od 20 kwietnia

pracami ekshumacyjnymi, oraz André Costedoat, wysłany z Francji przez kolaboracyjny rząd Vichy (w Katyniu odmówił pracy w Komisji, nie podpisał jej raportu, ale został w nim wymieniony jako obserwator).

⁶⁹ Świadczy o tym postawa, jaką większość z nich przyjęła po zmianie sytuacji geopolitycznej (tylko dwóch lekarzy z krajów socjalistycznych wycofało swój podpis pod raportem sporządzonym na przełomie kwietnia i maja 1943 roku). Na ten temat zob. m.in.: *Na wiosnę 1940 roku... Wywiad z duńskim doktorem Helge Transenem[!] przeprowadzony przez Wojciecha Trojanowskiego*, w: *Katyn. Wybór publicystyki 1943-1988 i „Lista Katyńska”*, [Londyn 1988], s. 157-164; M. Komaniecka, *Orełdownik sprawy katyńskiej. Profesor François Naville*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 4, s. 82-85; T. Urban, *Katyn. Zbrodnia i walka propagandowa wielkich mocarstw*, Warszawa 2019, s. 124, 226-243, 551-568; W.R. Wawrzonek, M. Wawrzonek, *Zbrodnia katyńska i jej „białe plamy”*, Łódź 2008, s. 192-196; W. Woś, *Katyn – Międzynarodowa Komisja Lekarska. Felieton IPN*, <https://kurier-lubelski.pl/katyn-miedzynarodowa-komisja-lekarska-felieton-ipn/ar/c1-18468315>, [dostęp: 30 marca 2025]; A. Zechenter, *Zemsta za prawdę o Katyniu*, „Nasz Dziennik” 2016, <https://m.naszdziennik.pl/artukul/155957>, [dostęp: 30 marca 2025]. W 2014 roku TVP wyprodukowała film dokumentalny *Poświęcając życie prawdzie* w reżyserii G. Czermińskiej, <https://www.youtube.com/watch?v=aSPjWm-dMF4>, [dostęp: 16 kwietnia 2025]. „Reasumując: w 1945 r. z 12 członków Międzynarodowej Komisji Lekarskiej Belg, Słowak, Czech i Bułgar siedzieli w ciupie, Rumun ukrywał się przed aresztowaniem, Węgier i Chorwat oraz Holender uciekli z kraju, przy czym Chorwat zainkasował karę śmierci *in absentia*, Fina naciskało NKWD a Włocha, Szwajcara i Duńczyka zastraszaly komunistyczne jacejki” (takim dosadnym, ale zgodnym z prawdą komentarzem uczczono w Internecie 80. rocznicę mordu). Zob.: pink-panther, *Zbrodnia katyńska, NKWD i Alianci, polowanie na świadków i dokumenty*, <https://pink-panther.szkolanawigatorow.pl/zbrodnia-katynska-nkwd-i-alianci-polowanie-na-swiadkow-i-dokumenty>, [dostęp: 30 marca 2025].

⁷⁰ Szczegółowo o dramaturgii tych wydarzeń zob. A. Kwiatkowska-Viatteau, *Przypomnienie tematu*, w: *Katyn. Wybór publicystyki 1943-1988 i „Lista Katyńska”*, [Londyn 1988], s. 8-30.

ambasady niemieckie nawiązywały kontakt z wytypowanymi kandydatami, ale wielu z nich odmawiało. Podjęte starania w Sztokholmie, Lizbonie i Ankarze pozostały bezskuteczne. Zaproszenie wysłano także do polskiego rządu w Londynie, który odmówił udziału w tej inicjatywie, gromadząc informacje własnymi kanałami. 13 z 14 zaproszonych patologów (spóźnił się Hiszpan, a współpracę później odmówił Francuz) przybyło na miejsce zbiórki, którą wyznaczono na pierwszy tydzień po świętach wielkanocnych⁷¹. François Naville z neutralnej Szwajcarii zastrzegł sobie prawo do podróżowania jako osoba prywatna⁷². Z Berlina uczeni udali się drogą lotniczą do Smoleńska, a stamtąd autobusem dotarli 28 kwietnia 1943 roku do Katynia, przystępując natychmiast do pracy. Postawili przed sobą trzy zadania, czyli identyfikację zwłok, określenie przyczyny śmierci, określenie możliwie dokładnej daty śmierci⁷³. Mieli całkowitą swobodę poruszania się w obrębie ogrodzonej (strzeżonej) części lasu i mogli wybierać dowolne zwłoki do przeprowadzenia sekcji.

Przed przybyciem europejskich lekarzy Niemcy ekshumowali już 982 ofiary, z których około 70% można było stosunkowo łatwo zidentyfikować na podstawie dokumentów osobistych. 29 i 30 kwietnia Międzynarodowa Komisja Lekarska przeprowadziła rekonesans terenowy (włącznie z przesłuchaniem świadków) i obdukcję wcześniej przebadanych ciał (m.in. otwarto trumny generałów, których po ekshumacji pochowano w osobnych grobach) oraz sekcje dziewięciu losowo wybranych zwłok ekshumowanych pod jej nadzorem (chodziło o to, aby wykluczyć jakiegokolwiek podejrzenie o wcześniejszym przygotowaniu ciał do badania). Jedyną ustaloną przyczyną zgonu były rany postrzałowe szyi. Na podstawie stopnia rozkładu ciał, zeznań świadków z okolicznych wsi, wpisów w pamiętnikach, listów i gazet, odzieży zimowej, braku ukąszeń insektów, czterograniastych ran kłutych od bagnietów, analizy splotu sznurów do spętania rąk oraz rocznych słoików drzew na miejscu pogrzebania, można było wywniosko-

⁷¹ Żeby lepiej osadzić wydarzenie w kontekście historycznym, trzeba przypomnieć, że w Warszawie 19 kwietnia 1943 roku rozpoczęło się powstanie w getcie, krwawo stłumione przez Niemców niespełna miesiąc później, w Wielki Piątek, 23 kwietnia 1943 roku, bojownicy Ukraińskiej Powstańczej Armii bestialsko zamordowali 600 polskich mieszkańców Janowej Doliny na Wołyniu, ZSRR 25 kwietnia 1943 roku zerwał stosunki dyplomatyczne z rządem polskim w Londynie, a w okupowanej Polsce trwały łapanki na ulicach, w obozach codziennie ginęli ludzie.

⁷² Po wojnie relacjonował: „Byliśmy całkowicie wolni w naszym zespole eksperckim jeśli chodzi o dyskusję nad poszczególnymi stwierdzeniami i redakcję raportu. Po zbadaniu grobów i zwłok w czwartek 29 i w piątek 30 kwietnia wszyscy eksperci zebrali się w piątek po południu, by omówić i ustalić brzmienie raportu. Jedynie lekarze zabierali głos w tej dyskusji i to z pełną swobodą. Projekt ostatecznej redakcji raportu został sporządzony przez kilku z nas i został mi przedłożony w sobotę 1 maja o godz. 3.00 nad ranem. Zrobiłem kilka uwag, zażądałem kilku zmian i uzupełnień, co wzięto natychmiast pod uwagę”. Cyt. za: H. de Montfort, *Masakra w Katyniu. Zbrodnia rosyjska czy niemiecka?*, Warszawa 1999, s. 64.

⁷³ Zob. więcej: W. Wasilewski, *Odkrycie zbrodni w Lesie Katyńskim*, „Biuletyn IPN” 2023, nr 4, s. 3-19; *Śledztwo Międzynarodowej Komisji przedstawicieli Instytutów Medycyny Sądowej i Kryminologii*, w: H. de Montfort, s. 52-69; *Internationale Ärztekommision von Katyn*, w: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*, https://de.wikipedia.org/wiki/Internationale_%C3%84rztekommision_von_Katyn, [dostęp: 30 marca 2025]; J. Adamska, s. 284-290, 341-380.

wać, że zmarli zostali zastrzeleni w marcu i kwietniu 1940 roku i od tamtej pory ich ciała spoczywały nienaruszone w ziemi. W raporcie nie wymieniono żadnych sprawców. Uczestnicy nie mieli jednak wątpliwości, że są nimi Rosjanie⁷⁴.

2 maja 1943 roku opracowana dokumentacja została przekazana władzom w Berlinie na ręce Naczelnego Lekarza III Rzeszy, Leonardo Contiego. W gazetach obszerne artykuły, informujące o Komisji i wynikach jej pracy, ukazały się w języku niemieckim już 4 maja 1943 roku⁷⁵, a wkrótce także po polsku na terenach okupowanych⁷⁶. Utrudniony natomiast dostęp do tej (ale też innych) informacji na temat Katynia mieli Polacy w Wielkiej Brytanii, gdzie ze względu na sojusze alianckie narzucono restrykcyjną, prosowiecką cenzurę mediom, w tym prasie polskiej wydawanej w Anglii, Szkocji i na Bliskim Wschodzie⁷⁷. Po wojnie swoją opinią o Międzynarodowej Komisji Lekarskiej wraz z krótką refleksją na temat kontaktu z niektórymi jej członkami podzielił się prowadzący ekshumacje w Katyniu polski lekarz, dr Marian Wodziński⁷⁸. Nie wspomniał o profesorze Speleersie.

Poniżej przedstawiono rekord do planowanej bazy graficzno-tekstowej, opracowany dla znaku pod nazwą – *Autograf profesora Reimonda Speleersa*.

Nadany tytuł znaku:

Autograf profesora Reimonda Speleersa.

Hasło:

- Speleers, Reimond [inne formy: Speleers, Raymond].
- autograf.
- podpis własnościowy.

Rok utworzenia znaku:

1943.

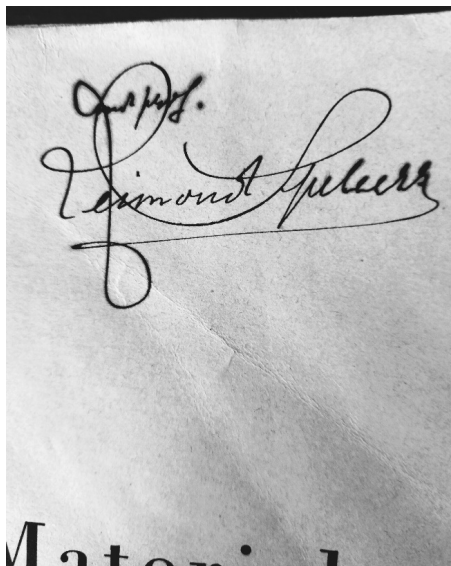
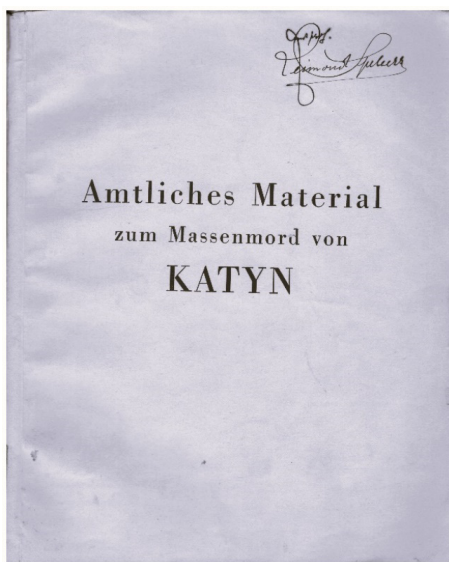
⁷⁴ *Massaker von Katyn*, w: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*, https://de.wikipedia.org/wiki/Massaker_von_Katyn, [dostęp: 30 marca 2025].

⁷⁵ *Internationale Wissenschaftler-Kommission im Walde von Katyn. Ein Aufruf Timoschenkos aus dem Jahre 1939 an die polnischen Soldaten: „Schlagt Eure Offiziere tot!“*, „Die Grenz-Zeitung“ 1943, nr 121, s. 1-2, <https://bibliotekacyfrowa.eu/Content/8370/13127-0001.pdf>, [dostęp: 30 marca 2025]; *Judas Blutschuld wissenschaftlich bewiesen. Europäische Gerichtsmediziner von Weltruf in Katyn*, „Völkischer Beobachter“ 1943, nr 124, s. 3, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vob&datum=19430504&seite=3&zoom=33>, [dostęp: 30 marca 2025].

⁷⁶ Jako przykład publikacja z 8 maja 1943 roku: *Zbrodnia katyńska popelniona przez bolszewików. Urzędowy protokół międzynarodowej komisji rzeczoznawców. Przedstawiciele 12 państw stwierdzają*, „Dziennik Ogłoszeń dla Ludności Polskiej” 1943, nr 36, s. 1-2.

⁷⁷ Zob. J. Chwastyk-Kowalczyk, *Katyn, dipisi, PKPR na łamach polskich czasopism uchodźczych*, Kielce 2011, s. 15-104. Autorka przedstawiła zagadnienia odkrycia grobów katyńskich w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu, reakcji polskiej prasy emigracyjnej oraz zachodniej, a także polityków w Stanach Zjednoczonych Ameryki (utworzenie American Committee for the Investigation of the Katyn Massacre Inc).

⁷⁸ M. Wodziński, *Pięć tygodni pracy na miejscu zbrodni*, w: *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*, Londyn 1948, s. 204-205.

Obraz znaku:Określenie miejsca w książce:

Górny prawy róg kartonowej okładki.

Wymiary:

4x6 cm.

Technika wykonania:

Odręczny podpis czarnym atramentem.

Informacja o autorze znaku:

Reimond Speleers urodził się 9 marca 1876 roku w Waasmunster. Pochodził z katolickiej rodziny drobnomieszczańskiej o mocno ugruntowanej tradycji flamandzkiej. Od młodych lat walczył o prawo do używania w życiu publicznym języka niderlandzkiego (holenderskiego) we francuskojęzycznej wówczas Belgii. Ukończył szkołę średnią z obowiązującym językiem francuskim, medycynę na Uniwersytecie w Leuven, zaś w roku akademickim 1901/1902 studiował na Uniwersytecie Berlińskim, gdzie specjalizował się w otolaryngologii i okulistyce. W latach 1902-1903 był asystentem profesora Juliusa Hirschberga w prywatnej klinice okulistycznej w Berlinie. To wówczas uległ fascynacji niemiecką nauką i kulturą. Po założeniu rodziny otworzył gabinet w Sint-Niklaas, a następnie po przeprowadzce w 1906 roku do Gandawy został dyrektorem Instytutu Okulistycznego i wciąż aktywnie uczestniczył w życiu stowarzyszeniowym, zarówno na polu zawodowym, jak i społeczno-kulturalnym, działając na rzecz uzyskania autonomii flamandzkiej części Belgii, a później (już podczas II wojny światowej) apelował także o utworzenie Wielkich Niderlandów z połączenia Flandrii i Flandrii Francuskiej z Holandią. Jako student i młody lekarz był zaangażowany w działalność informacyjno-propagandową, ale publikował też artykuły naukowe. Uznaje się, że to on doprowadził do tego, że

Union Medicale Gantoise zaakceptowała dwujęzyczność (jako sekretarz, uzyskał prawo do sporządzania swoich raportów wyłącznie w języku niderlandzkim). Przez znających go osobiście był określany jako mężczyzna pełen uroku, rozważny, opanowany, obdarzony darem wymowy, przesadnie drobiazgowy i powściągliwy. Wszechstronne zainteresowania odzwierciedlał zgromadzony przez niego domowy księgozbiór (jego dom w 1918 roku został podpalony i cenna biblioteka spłonęła). Wybuch I wojny światowej spowodował zawieszenie funkcjonowania Uniwersytetu w Gandawie, ale w październiku 1916 roku uczelnię ponownie otwarto jako Uniwersytet Flamandzki i Speleers został mianowany profesorem zwyczajnym w katedrze okulistyki. Był także dziekanem Wydziału Lekarskiego, a od czerwca 1918 roku, zastępując na tym stanowisku chorego poprzednika, pełnił obowiązki rektora pierwszego niderlandzkojęzycznego uniwersytetu we Flandrii. Za to potem został posądzony o kolaborację z Niemcami oraz w myśl postanowień odbywającego się w Gandawie sfingowanego procesu przeciwko profesorom-aktywistom w 1920 roku został pozbawiony wszystkiego i skazany na dwanaście lat robót przymusowych. Wcześniej jednak, w listopadzie 1918 roku, udało mu się uciec wraz z rodziną (miał czworo dzieci) do Holandii. To właśnie tam (po zdaniu egzaminów nostryfikacyjnych) pracował, kiedy w latach międzywojennych został uznany za jednego z czołowych specjalistów europejskich w dziedzinie okulistyki. W 1925 roku znów był bogatym człowiekiem, prowadzącym dobrze prosperującą praktykę. Żyjąc na emigracji stał się w pewnym sensie apologetą aktywizmu, wygłaszał przemówienia, finansowo wspierał mniej zamożnych towarzyszy niedoli, a ze względu na swój status uznanego lekarza i intelektualisty, cieszył się wielkim szacunkiem wielu Holendrów. Po uchwaleniu w 1929 roku ustawy amnestyjnej mógł bez żadnych problemów wrócić do Flandrii. Korzystał z tego i czasami występował tam w roli rzecznika spraw publicznych. W latach 30. nie był jeszcze członkiem Vlaamsch National Verbond (VNV), ale bronił stanowiska tej skrajnie prawicowej partii. Na początku czerwca 1940 roku Reimond Speleers wystąpił z inicjatywą zgłaszając swoją kandydaturę na wakującą katedrę okulistyki na Uniwersytecie w Gandawie. Został profesorem zwyczajnym 14 października 1940 roku, a dodatkowo otrzymał wysokie odszkodowanie za straty poniesione po wojnie 1914-1918. W Belgii taka nominacja na państwowym uniwersytecie była w świetle prawa podejrzana, jego zdaniem jednak nie było to nowe stanowisko, gdyż uważał, że pierwsze stanowisko z 1916 roku nie straciło ważności. W 1942 roku został profesorem wizytującym na Uniwersytecie w Bonn. Latem 1940 roku Speleers został członkiem VNV a już 23 października 1940 roku, jako były działacz, członkiem Zarządu. Od zawsze był zafascynowany kulturą Niemiec, a teraz wierzył, że hitlerowskie Niemcy mają na sercu dobro Flandrii. Około 20 kwietnia 1943 roku profesor Speleers otrzymał telegram od Franza Petriego (historyka, członka NSDAP i urzędnika niemieckiej administracji wojskowej w okupowanej Belgii) z pytaniem, czy mógłby przyjechać do Brukseli na rozmowę kwalifikacyjną. Podczas tej rozmowy dowiedział się o inicjatywie powołania Międzynarodowej Komisji Lekarskiej z zadaniem wydania opinii na temat ujawnionych niedawno masowych grobów polskich oficerów,

do udziału w której został zaproszony. Dlaczego okulista? Jako uzasadnienie mógł posłużyć fakt, że w trakcie I wojny światowej prowadził wykłady dla studentów z medycyny sądowej. Potem dowiedział się, że inny belgijski lekarz odmówił. On wyraził gotowość i – jak potem podkreślał, nie partia, lecz – Ambasada Niemiec w Brukseli przygotowała wszystkie niezbędne dokumenty. Podróż, prace w Katyniu i przekazanie dokumentów w Berlinie trwały prawie tydzień, czyli od 28 kwietnia do 3 maja. Był najstarszym członkiem Komisji. Doskonale władał językiem niemieckim. Osobiście nie prowadził sekcji, ale zgodnie z podziałem ról, na prośbę pozostałych członków zespołu podjął się „pracy reporterskiej” i przedstawienia ustaleń. Obserwował, słuchał, notował i gromadził informacje (co widać na zdjęciach). 1 maja o godzinie trzeciej (w środku nocy) kilku spośród członków Komisji zakończyło prace redakcyjne i przedstawiło raport do akceptacji pozostałym. Po uwzględnieniu poprawek tekst podpisali wszyscy. Na dokumencie został zachowany porządek alfabetyczny według oficjalnych nazw państw, z których pochodzili eksperci. 2 maja 1943 roku, w obecności całego zespołu, przewodniczący przekazał opracowane materiały Leonardo Contiemu w Berlinie. Następnie Komisja została rozwiązana. 3 maja 1943 roku Speleers wrócił do domu. Ze wszystkiego, co przewiózł ze sobą i z jego ubrania wydobywał się straszliwy, trupi odór. Kilka dni później jego córka Veerle zanotowała w pamiętniku: „Nie ma zbyt wielu wiadomości, wszystko zostało znalezione tak, jak było w gazecie, jeśli nie bardziej makabrycznie. W starszych rosyjskich dołach znajdowały się nawet zwłoki kobiet i dzieci. Ojciec przywiózł paczkę polskich banknotów, które znaleziono przy kimś”. Do swoich życiowych doświadczeń Reimond Speleers dodał właśnie kolejne i chyba jedno z najtrudniejszych. Tymczasem Sowietci i ich zachodni sojusznicy rozpoczęli w całej Europie ostrą agitację, w której winę za zbrodnię zrzucili na Niemców. Choć członkowie Komisji, rozstając się, obiecali sobie nawzajem, że nie będą włączali się do niemieckiej akcji propagandowej, to w lokalnych mediach swoich krajów i środowiskach lekarskich/wojskowych zdawali relacje, z tego, co widzieli. Zrobił to również profesor Speleers przedstawiając ustalenia swoje i Komisji na konferencji prasowej w Brukseli 22 maja 1943 roku. Z kolei podczas zebrania partyjnego został uhonorowany owacją, a w czerwcu i lipcu wygłosił na temat katyńskiego „martwego lasu” kilka wykładów w Gandawie i okolicy (Gentbrugge, Sint-Amandsberg, Brugia, Roeselare). Spotkania organizowane przez władze lokalne miały charakter zamknięty (były biletowane) i uczestniczyło w nich od kilkudziesięciu do kilkuset osób, ale oceniono je jako kameralne, naukowo-informacyjne i zdecydowanie niebędące agitacją. W czerwcu niemiecki magazyn „Signal” (nakład 2,5 miliona egzemplarzy w różnych wersjach językowych) opublikował numer poświęcony Katyniowi. Na okładce dano zdjęcie z Françoisem Naville’em ze Szwajcarii i właśnie Speleersem (imiennie podpisane przy artykule w środku numeru). We wrześniu 1943 roku opublikowano w Berlinie *Amtliches....* Niestety, nie wiadomo, kiedy i jaką drogą książka została przekazana Speleersowi. Podpisał ją, włączając do domowej biblioteki. Rok później, po zajęciu Gandawy przez wojska aliantów, we wrześniu 1944 roku w lokalnej gazecie napisano, że co najmniej 52 osobom z ogólnej liczby 72 osób zatrudnionych na Wydziale

Lekarskim odmówiono wstępu na Uniwersytet i rozpoczęły się procesy, w których karą za kolaborację z Niemcami było pozbawienie prawa wykonywania zawodu nauczyciela akademickiego, tymczasowe zawieszenie lub odesłanie na emeryturę. Wcześniej, bo już latem 1944 roku Speleers został aresztowany, co odbyło się z użyciem broni palnej. Internowano go w obozie koncentracyjnym Lokeren, a później więziono w Gandawie. Istnieją doniesienia, że polska dywizja Stanisława Maczka, która wyzwoliła Flandrię, chroniła profesora Speleersa tak bardzo, jak to było możliwe. Biografowie sugerują, że do zdominowanej przez komunistów Belgii dotarł rozkaz z ZSRR pozbycia się członka Międzynarodowej Komisji Lekarskiej. A może chodziło o to, by zastraszaniem, szantażem i szykanami zmusić go, podobnie jak Czecha i Bułgara, do zakwestionowania swojego podpisu pod raportem i wystąpienia w roli oskarżyciela Niemców za zbrodnię w Katyniu przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze? Pomimo usilnych zabiegów takie oskarżenie ostatecznie zostało oddalone. Obozowe i więzienne warunki kondycyjnie bardzo osłabiły Speleersa. Dopiero 16 lutego 1946 roku, po siedemnastu miesiącach odosobnienia i wszelkiego rodzaju upokorzeń, został po raz pierwszy przesłuchany. Celowemu zniszczeniu uległy znalezione w jego domu dowody zbrodni katyńskiej świadczące o winie Rosjan (dokumenty i notatki), a cały majątek (wraz z biblioteką) skonfiskowano. 28 listopada 1947 roku jego sprawa trafiła do sądu wojskowego w Gandawie. Prokurator zażądał kary śmierci, ale 19 grudnia 1947 roku sąd wojskowy skazał ponad 70-letniego Reimonda Speleersa na 20 lat więzienia oraz utratę wszystkich tytułów i praw obywatelskich. Fakt, że był członkiem komisji naukowej, która orzekła, że za morderstwa w Katyniu nie odpowiadają Niemcy lecz bolszewickie służby specjalne, wystarczył, aby oskarżyć go m.in. o dostarczanie Niemcom broni i amunicji. W końcu maja 1948 roku stan jego zdrowia pogorszył się na tyle, że podjęto decyzję o przeniesieniu do kliniki (szpital więzienny) w Aalst. Tam zmarł 29 kwietnia 1951 roku. Obecnie podkreśla się niezłomność jego postawy, ale przede wszystkim ogromny wkład, jaki wniósł w rozwój świadomości językowej i niderlandyzację edukacji akademickiej w trudnym okresie emancypacji Flamandów.

Książki z kolekcji BU UJK oznaczone znakiem:

Sygnatura: 521119.

Źródła i inne publikacje o autorze znaku (literatura uzupełniająca w wyborze):

1. Cotman Frank, *Speleers, Reimond (1876-1951)*, <https://www.ugentmemorie.be/personen/speleers-reimond-1876%E2%80%931951>, [dostęp: 31 marca 2025].
2. Dedeurwaerder Joris, *Professor Speleers. Een biografie*, Antwerpen – Gent 2002.
3. Lannoy Herwig de, Dedeurwaerder Joris, *Speleers, Reimond*, w: *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/speleers-reimond>, [dostęp: 31 marca 2025].
4. [Onuitgegeven documenten Raymond Speleers. Duits document 1940 geheim], w: Yves Louis, *Collaboratie. Een pleidooi voor een combattief humani-*

- sme], <http://www.yveslouis.com/files/collaboratie/ARCHIVES%20DE%20PARIS%20C%20195-198.pdf>, [dostęp: 31 marca 2025].
5. *Reimond Speleers*, <https://gw.geneanet.org/decordepuro?lang=en&n=speleers&p=raymond+henri+louis>, [dostęp: 31 marca 2025].
 6. *Reimond Speleers*, w: *Wikipedia. De vrije encyclopedie*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Reimond_Speleers, [dostęp: 31 marca 2025].
 7. *Reimond Speleers*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Reimond_Speleers, [dostęp: 31 marca 2025].
 8. *Reimond Speleers en de Medische Commissie Katyn 1943*, <https://www.antillia.be/blog/voorgeschiedenis/nand/1939-1944-oorlogsjaren/1943-ik-was-in-katyn/reimond-speleers-en-de-katyn-commissie-1943/>, [dostęp: 31 marca 2025].
 9. *Speleers, Reimond*, https://archit.ugent.be/detail.php?nav_id=0-3&id=4853148, [dostęp: 31 marca 2025].
 10. Sutter Edward de, *Professor Dr. Reimond Speleers, the sad story of the man of Katyn*, „Acta Ophthalmologica” 2019, nr 97, s. 1-27, <https://doi.org/10.1111/j.1755-3768.2019.8198>, [dostęp: 31 marca 2025].
 11. (Verriest), *Speleers, Reimond (1876-1951)*, w: Wayenborgh Jean-Paul, Keeler C. Richard, Mishima Saiichi, *IBBO [international biography and bibliography of ophthalmologists and vision scientists]*, p. 2, L-Z, Oostende 2002, s. 337.
 12. Verstraete Pieter Jan, *Professor Speleers en Katyn*, Kortrijk 2011.

Uwagi naukowo-techniczne o znaku:

Odręczny podpis na okładce książki można porównać z faksymile podpisu, złożonego pod raportem Międzynarodowej Komisji Lekarskiej, który został opublikowany na stronie 118.

Do kogo był adresowany list ojca?⁷⁹

Od kwietnia 1943 roku rozgłosnie radiowe i polskojęzyczna prasa (gadzinówki), ukazująca się w Generalnym Gubernatorstwie i na innych terenach okupowanych przez III Rzeszę systematycznie przekazywały informacje o mordzie katyńskim i ogłaszały spisy nazwisk ekshumowanych, dodając komunikaty, że rodziny mogą wnioskować do Niemieckiego Czerwonego Krzyża o dodatkowe informacje i zwrot pamiątek wydobytych z ziemi. Również gotowość dzielenia się swoją wiedzą deklarowali członkowie Polskiego Czerwonego Krzyża i dziennikarze⁸⁰. W węższych kręgach wiadomości przekazywali jeńcy przetrzymywani w niemieckich oflagach i członkowie delegacji warszawskich fabryk, którzy byli na miejscu zbrodni. List (nie wiadomo przez kogo włożony do tego egzemplarza *Amtliches*...) świadczy o tym, że również po wojnie nadal wszędzie szukano

⁷⁹ Zob. też *Aneks*, ilustracje 23-30.

⁸⁰ Np. *Widziałem na własne oczy. Józef Mackiewicz o swoim pobycie na miejscu zbrodni w Katyniu*, „Goniec Codzienny” 1943, nr 577, s. 3-4.

informacji o najbliższych, choć wiadomo było, że gdyby taka korespondencja dostała się w ręce przedstawicieli władzy, to nadawcy i odbiorcy groziły okrutne kary.

Poniżej przedstawiono rekord do planowanej bazy graficzno-tekstowej, opracowany dla dokumentu pod nazwą – *List ojca ofiary Katynia do nieznanego adresata w Belgii*.

Nadany tytuł dokumentu:

List ojca ofiary Katynia do nieznanego adresata w Belgii.

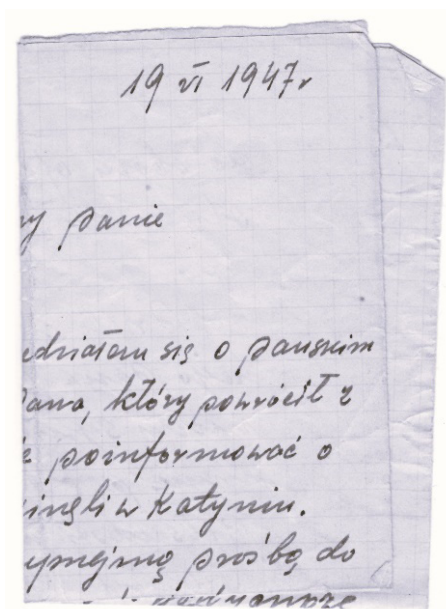
Hasło:

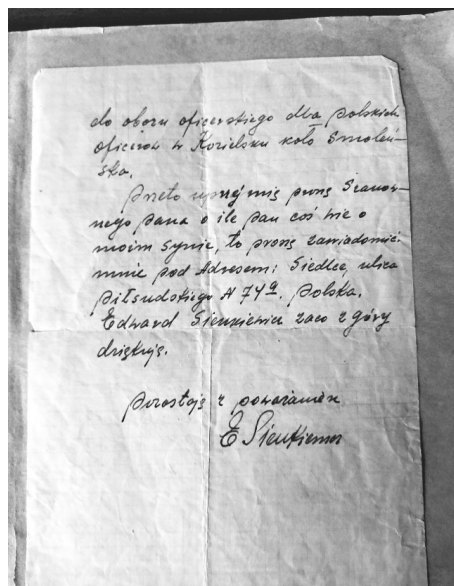
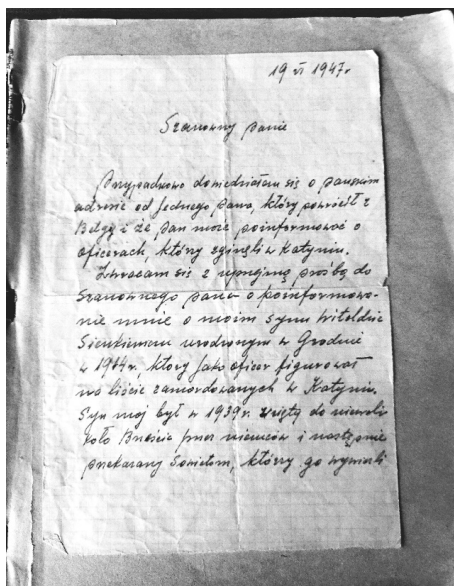
- Sienkiewicz, Edward.
- Sienkiewicz, Witold.
- list.
- Katyń.

Rok powstania dokumentu:

1947.

Obraz dokumentu:

Określenie miejsca w książce:

Kartka (złożona) luzem.

Wymiary:

21,5x15 cm ; po złożeniu 11,5x8,5 cm.

Technika wykonania:

Rękopis atramentem; dwustronnie zapisana kartka (w kratkę).

Informacja o autorze dokumentu:

Edward Sienkiewicz urodził się w 1889 lub 1890 roku. Wiadomo, że z żoną Heleną z Czernockich (1889/1890-1954) i dziećmi od międzywojnia mieszkali w Siedlcach. Miał córkę Janinę (1921-2000) i dwóch synów: Witolda (1914-1940), który poległ męczeńsko w Katyniu i Jerzego (1924-1944), który zginął podczas Powstania Warszawskiego. Tak o tym napisano we wspomnieniu opublikowanym online w 2020 roku: „Witold Sienkiewicz był narzeczoną mojej Mamy Ireny Stadnykównej. W okresie międzywojennym mieszkała ona wraz ze swoimi rodzicami, a moimi dziadkami w Siedlcach. Dziadkowie przyjaźnili się z rodzicami Witolda i obydwie rodziny dążyły do finalizacji tego związku. Mama w 1939 r. roku zdała maturę, a w styczniu 1940 r. kończyła 18 lat. Ślub planowany był na rok 1941. Tymczasem wybuchła wojna. [...] Wiem jeszcze z opowiadań, że Witek miał młodszego brata, który w wieku 16 lat poległ w powstaniu warszawskim. Na wieść o tym, pani Sienkiewiczowa dostała wylewu i została sparaliżowana”. Pisząc list do kogoś w Belgii Edward Sienkiewicz miał 57 lat i wiedział o śmierci swojego najstarszego syna. Z tonu listu można wnioskować, że adresowano go raczej na pewno do Polaka, który był, albo współwięźniem obozu w Kozielsku, przeżył i po wojnie zamieszkał na Zachodzie, albo pracował przy ekshumacji od kwietnia do czerwca 1943 roku (członek grupy technicznej PCK?), albo wreszcie do kogoś, kto był w grupie „zwiedzających” Katyń po odkryciu do-

łów śmierci. Czy list dotarł do właściwego adresata? Jaką drogą był wysłany z będącej pod radziecką jurysdykcją Polski do mieszkańca Belgii? Czy jego autor otrzymał jakąkolwiek odpowiedź? Na te pytania nie znamy odpowiedzi. Na podstawie inskrypcji nagrobnej wiadomo, że Edward Sienkiewicz zmarł w 1962 roku i został pochowany na Cmentarzu Centralnym w Siedlcach, gdzie jest również symboliczny grób Witolda i Jerzego.

Książki z kolekcji BU UJK z załączonym identycznym dokumentem:

Sygnatura: 521119.

Źródła i inne publikacje o autorze znaku (literatura uzupełniająca w wyborze):

1. *śp. Edward Sienkiewicz*, <https://siedlce.grobonet.com/grobonet/start.php?id=detale&idg=2030680>, [dostęp: 31 marca 2025].
2. Wyszomirska Anita, *Naręczony mojej mamy*, <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/17525>, [dostęp: 31 marca 2025].

Odpis i krytyczne opracowanie dokumentu:

[tekst na awersie]:

19 VI 1947 r.

Szanowny panie

Przypadkowo dowiedziałem się o pańskim adresie od jednego pana, który powrócił z Belgii i że pan może poinformować o oficerach, którzy zginęli w Katyniu.

Zwracam się z uprzejmą prośbą do Szanownego pana o poinformowanie mnie o moim synu Witoldzie Sienkiewiczu*[a] urodzonym w Grodnie w 1914 r., który jako oficer figurował na liście zamordowanych w Katyniu*[b]. Syn mój był w 1939 r. wzięty do niewoli koło Brześcia*[c] przez Niemców i następnie przekazany Sowiecom*[d], którzy go wywieźli

[tekst na rewersie]:

do obozu oficerskiego dla polskich oficerów w Kozielsku koło Smoleńska.

Przeto uprzejmie proszę Szanownego pana o ile pan coś wie o moim synie, to proszę zawiadomić mnie pod Adresem: Siedlce, ulica Piłsudskiego N 74a. Polska. Edward Sienkiewicz za co z góry dziękuję.

Pozostaję z poważaniem
E. Sienkiewicz

*[a] Urodził się 23 maja 1914 roku. Był absolwentem Gimnazjum im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego w Siedlcach (1935) i Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu. 1 października 1938 roku został mianowany podporucznikiem i przydzielony do 20 Pułk Artylerii Lekkiej. Dostał się do niemieckiej niewoli 20 września 1939 roku. Następnie przekazano go Rosjanom i był więziony w obozie w Kozielsku. Zastrzelony został w Katyniu, prawdopodobnie 14 kwietnia 1940 roku (jego nazwisko jest na liście wywozowej: L.W. 032/2 14 IV 1940 AM 2932). Zob.: *Ppor. Witold Sienkiewicz*, w: *Katyn. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, Warszawa 2000, s. 562; *Witold Sienkiewicz*, <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/17525>, [dostęp: 31 marca 2025]; *Witold Sienkiewicz, s. Edwarda*, <http://ksiegicmentarne.muzeumkatynskie.pl/wpis/3319>, [dostęp: 31 marca 2025].

*[b] W trakcie ekshumacji jego szczątki oznaczono numerem 2932, a komunikaty prasowe podawały nazwisko (bez imienia) na początku lipca 1943 roku. Na *Liście Katyńskiej* opracowanej przez Instytut Pamięci Narodowej odnotowany jest pod numerem 13356, zob. <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/form/r271637825,Sienkiewicz-Witold.html>, [dostęp: 31 marca 2025].

*[c] Inne źródła podają, że było to pod Tomaszowem Lubelskim. Miejscowości te dzieli około 200 km.

*[d] Tak o tym wspomina Anita Wyszomirska: „Witek dostał się do niewoli niemieckiej. Przez pierwsze miesiące Mama otrzymywała listy od narzeczonego. Opisał on jej również, jak pewnego dnia jeńcom dano wybór: czy chcą przebywać w niewoli niemieckiej, czy rosyjskiej. Część jeńców, w tym i Witek, urodzony w Grodnie i znający rosyjski, zgłosiła chęć przejścia do Rosjan. Narzeczony napisał do Mamy, że Rosjanie to jednak Słowianie i woli siedzieć w niewoli u nich niż u Niemców. Później listy przestały przychodzić. Mama o śmierci Witka dowiedziała się z gazety, w której Niemcy drukowali spisy zamordowanych Polaków. [...] Koledzy Witka, którzy zadeklarowali chęć zostania w niemieckim oflagu, wojnę przeżyli”. Zob. A. Wyszomirska, *Narzeczony mojej mamy*, <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/17525>, [dostęp: 31 marca 2025].

Szacunek do przeszłości, czyli konfrontacja ludzkiej pamięci z faktami historycznymi⁸¹

Zapewne pierwszą osobą, która przeczytała dokument, otrzymując w darze tę wyjątkową książkę, była opiekująca się Biblioteką Polską w Brukseli Izabela Czartoryska-Bnińska. Tematyka związana z Katyniem była jej szczególnie bliska i pomimo upływu czasu bolesna. Wśród zamordowanych byli przecież kuzyni, koledzy i znajomi z kręgów arystokratycznych, a narzeczony (późniejszy mąż) uniknął tragicznego losu, najprawdopodobniej po interwencji z państwa neutralnego⁸². Być może była z tym związana wymiana jeńców, taka jak ta, w której wziął udział Witold Sienkiewicz? Tego nie dowiemy się nigdy!

⁸¹ Zob. też *Aneks*, ilustracje 31-33.

⁸² W dość swobodnej narracji po wielu latach wspominała: „Długo nie mieliśmy o sobie żadnych informacji. Ja szukałam Rafała na wszystkie sposoby. Wreszcie znalazł go Szwajcarski Czerwony Krzyż. Dostałam list, że jest w Kozielsku. Potem przyszła długo wyczekiwana od niego pierwsza pocztówka, ale już z Berlina. Spotkaliśmy się w parę dni potem – w Krakowie w 1941 roku”, zob. E. Kucharska, *Siła przyciągania czyli polskie losy*, Lublin 2008, s. 40-41. Wraz z księgozbiorem Biblioteki Polskiej w Brukseli do BU UJK przekazany został egzemplarz 2. wydania *Listy katyńskiej* Adama Moszyńskiego (Londyn 1974), który wcześniej był prywatną własnością Izabeli Czartoryskiej-Bnińskiej (o czym świadczy autograf na karcie przedtytułowej). Autor spisu, wykorzystując wszystkie dostępne źródła, wśród ofiar podał m.in.: „Bniński Rafał, 1921, s. Konstantego (LZK)”, skrót w nawiasie oznacza, że nazwisko zaczerpnął z listy zaginionych jeńców z obozów rosyjskich, sporządzonej przez różne instancje polskich władz wojskowych. Właścicielka książki czerwonym długopisem podkreśliła nazwisko męża (BU UJK sygn. 520793, s. 26) i na marginesie dwuwierszowo napisała: „błąd Wwa” (po raz ostatni Rafał Bniński był widziany przez krewnego w Warszawie, podczas aresztowania przez Niemców w 1943 roku).

Poniżej przedstawiono rekord do planowanej bazy graficzno-tekstowej, opracowany dla dokumentu pod nazwą – *Akt przekazania książki do Biblioteki Polskiej w Brukseli*.

Nadany tytuł dokumentu:

Akt przekazania książki do Biblioteki Polskiej w Brukseli.

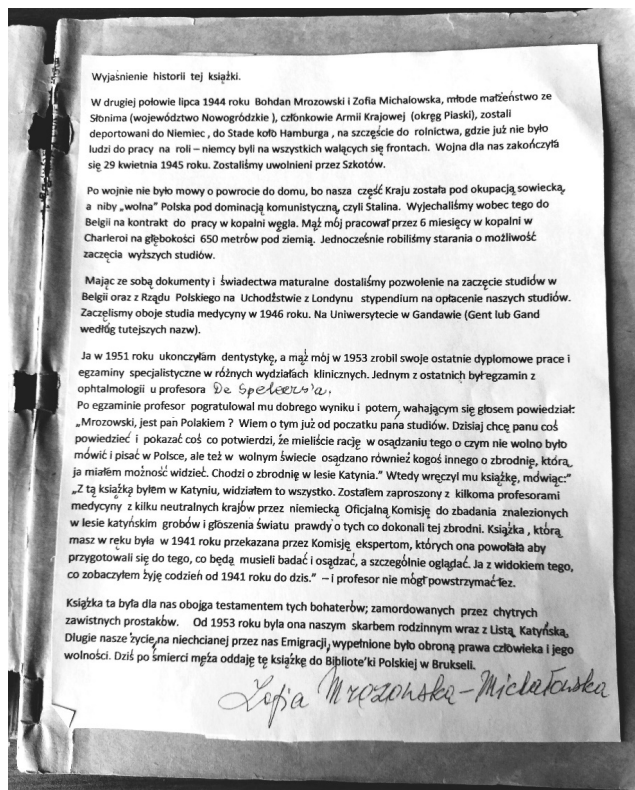
Hasło:

- Mrozowska, Zofia [inne formy: Michałowska, Zofia Aldona; Michałowska-Mrozowska Zofia Aldona; Mrozowska-Michałowska Zofia].
- Mrozowski, Bohdan.
- dokument donacyjny.
- Biblioteka Polska w Brukseli.
- *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*.
- Katyń.

Rok powstania dokumentu:

2001 lub później.

Obraz dokumentu:

Określenie miejsca w książce:

Kartka luzem.

Wymiary:

22,5x17,5 cm.

Technika wykonania:

Maszynopis z odręcznie dopisanymi znakami diakrytycznym oraz jednym uzupełnieniem innym charakterem pisma i kolorem atramentu; odręczny autograf autorki; jednostronnie zapisana kartka (biały papier).

Informacja o autorze dokumentu:

Zofia Mrozowska (z domu Michałowska) urodziła się w Warszawie 10 kwietnia 1921 roku. Dzieciństwo i młodość spędziła w majątku rodzinnym na terenie województwa nowogródzkiego. Uczyła się w gimnazjum w Słoniemiu, gdzie zdała maturę w 1939 roku. Jako niezwykle trudne wspominała pierwsze lata wojny i okupacji radzieckiej. Na przełomie 1942 i 1943 roku, kiedy wschodnie tereny Rzeczypospolitej były okupowane przez Niemców, wstąpiła do Armii Krajowej. Do jej zadań należał m.in. nasłuch doniesień radiowych i sporządzanie raportów. 10 lutego 1943 roku poślubiła starszego o rok kolegę szkolnego, Bohdana Mrozowskiego. Półtora roku później, kiedy front przesunął się i ich domy pozostały w strefie sowieckiej, młodzi małżonkowie zgłosili się na roboty przymusowe w Rzeszy. Po przetransportowaniu otrzymali przydział do pracy w gospodarstwie rolnym w Wedel niedaleko Hamburga. Po zakończeniu działań wojennych znaleźli się w brytyjskiej strefie okupacyjnej i wraz z jeńcami wojennymi i robotnikami przymusowymi z wielu krajów zostali skierowani do obozu dipisów w Stade. Nie mogła wrócić do kraju, bo jej domu i miejscowości w Polsce już nie było. Z mężem, który przyjął warunki rekrutacji do pracy w kopalni, wyjechała do Belgii. Tam uzyskała (mąż też) stypendium z funduszu pochodzącego ze składek żołnierzy i oficerów Armii Polskiej na Zachodzie i ukończyła studia medyczne na Uniwersytecie w Gandawie. W pierwszym okresie emigracji skupiała się na pracy zawodowej (miała gabinet dentystyczny) i wychowaniu dzieci, a od połowy lat 70. zaczęła coraz bardziej aktywnie włączać się w działalność miejscowej Polonii i środowiska związanego z rządem londyńskim. Brała udział w życiu organizacji kombatanckich i niepodległościowych, często jako sekretarz lub członek zarządu, organizatorka zebrań i uroczystości. Należała do Koła Armii Krajowej w Belgii, Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w Belgii, Koła Byłych Wojskowych i Katolickiego Stowarzyszenia Polaków w Gandawie, Zjednoczenia Polskiego w Belgii. Po śmierci męża objęła funkcję prezesa SPK, a wcześniej, jeszcze razem z nim, rozpoczęła opracowywanie i wydawanie czasopisma „Wolne Słowo. Informator Polskich Organizacji w Belgii”, które później zmieniło tytuł na „Wolne Słowo Organizacji Polskich w Belgii”. Na łamach tego kwartalnika często publikowane były informacje o Bibliotece Polskiej w Brukseli, która utrzymywana była wyłącznie ze składek starszej wojennej i powojennej Polonii belgijskiej. Po wprowadzeniu stanu wojennego w 1981 roku Zofia Mrozowska zaangażowała się w zbiórkę pieniędzy i darów, w tym leków i sprzętu medycznego, które za pośrednictwem organizacji kościelnych były przekaa-

zywane do Polski. Miesiąc po katastrofie lotniczej w Smoleńsku, jako prezes SPK, współtworzyła (wraz z około 40 osobami) i aktywnie włączyła się w prace belgijskiego Komitetu Społecznego „Solidarni 2010”, który wspierał kandydaturę Jarosława Kaczyńskiego na urząd prezydenta Polski. W 2011 roku była sygnatariuszką dokumentu pt. „Głos Polonii: do wszystkich Polaków w Polsce i poza Polską” – podpisało go 57 przedstawicieli Polonii z całego świata, a wiedzę o jego treści rozpowszechniło Radio Maryja. Jako obywatelka Królestwa Belgii za wybitne zasługi w działalności polonijnej została odznaczona w 1993 roku Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (MP 1993/26/264) i w 2005 roku Krzyżem Oficerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej (MP 2005/68/950). Otrzymała także Krzyż Armii Krajowej, Medal Wojska Polskiego, Złoty Medal Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Exuli Bene de Ecclesia Merito (przyznawany za pracę na rzecz Kościoła i Polskiej Wspólnoty Emigracyjnej). Zmarła 4 czerwca 2016 roku. Do zbiorów Biblioteki Polskiej w Brukseli przekazała także inne publikacje z domowego księgozbioru, które oznaczone są pieczęcią, dedykacją lub włożonym luzem listem do niej adresowanym. Część tej spuścizny jest obecnie przechowywana w Bibliotece Uniwersyteckiej UJK w Kielcach.

Książki z kolekcji BU UJK z załączonym identycznym dokumentem:

Sygnatura: 521119.

Źródła i inne publikacje o autorze dokumentu (literatura uzupełniająca w wyborze):

1. *4 edycja konkursu Polak Roku w Belgii*, <https://www.polakroku.be/polak-roku-2010/polak-roku-2010>, [dostęp: 31 marca 2025].
2. *Jubileusz „Wolnego Słowa”*, „Biuletyn Stowarzyszenia Wspólnota Polska” 1997, [nr] 5, s. 3.
3. *Michałowska (właśc. Jasieńczyk-Michałowska) Zofia Aldona*, w: Judyccy Agata i Zbigniew, *Polacy w Belgii i Luksemburgu. Słownik Biograficzny*, cz. 1, Warszawa 2000, s. 55.
4. *Michałowska (właśc. Jasieńczyk-Michałowska) Zofia Aldona*, w: Judycki Zbigniew Andrzej, *Polacy w świecie. Kwartalnik biograficzny Polonii*, z. 16, Paryż – Kielce 2000, s. 76.
5. *Michałowska Zofia Aldona*, w: Kępa Jerzy, *Ocalić od zapomnienia. Materiały do dziejów Polonii belgijskiej*, Warszawa 2004, s. 197.
6. *Nasze ślady. Zofia Mrozowska* [nagranie dźwiękowe], <https://naszeslady.be/zofia-mrozowska>, [dostęp: 31 marca 2025].
7. *Trela-Mazur Elżbieta, Wybitne osobowości Polonii belgijskiej: dr Bohdan Jan Prus III Mrozowski i Zofia Aldona Jasieńczyk Michałowska-Mrozowska*, w: *Polonijna panorama. Szkice poświęcone pamięci Bolesława Wierzbiańskiego*, pod red. Wiesławy Piątkowskiej-Stepaniak i Marka Masnyka, Opole 2008, s. 193-207.
8. *Trela-Mazur Elżbieta, Zofia Aldona Michałowska-Mrozowska i jej zasługi w dziele integracji Polonii belgijskiej*, w: *Wkład Polek na emigracji w rozwój kultury i nauki polskiej. Materiały z sesji naukowej odbytej w Opolu 19-20*

listopada 2004 roku, pod red. Tadeusza Detyny i Danuty Kisielewicz, Opole 2004, s. 149-155.

Odpis i krytyczne opracowanie dokumentu:

Wyjaśnienie historii tej książki.

W drugiej połowie lipca 1944 roku Bohdan Mrozowski*[A] i Zofia Michałowska, młode małżeństwo ze Słonima (województwo Nowogródzkie), członkowie Armii Krajowej (okręg Piaski), zostali deportowani do Niemiec, do Stade koło Hamburga, na szczęście do rolnictwa, gdzie już nie było ludzi do pracy na roli – Niemcy byli na wszystkich walących się frontach. Wojna dla nas zakończyła się 29 kwietnia 1945 roku. Zostaliśmy uwolnieni przez Szkotów.

Po wojnie nie było mowy o powrocie do domu, bo nasza część kraju została pod okupacją sowiecką, a niby „wolna” Polska pod dominacją komunistyczną, czyli Stalina. Wyjechaliśmy wobec tego do Belgii na kontrakt do pracy w kopalni węgla. Mąż mój pracował przez 6 miesięcy w kopalni w Charleroi na głębokości 650 metrów pod ziemią. Jednocześnie robiliśmy starania o możliwość zaczęcia wyższych studiów*[B].

Mając ze sobą dokumenty i świadectwa maturalne dostaliśmy pozwolenie na zaczęcie studiów w Belgii oraz z Rządu Polskiego na Uchodźstwie z Londynu stypendium na opłacenie naszych studiów. Zaczęliśmy oboje studia medycyny w 1946 roku. Na Uniwersytecie w Gandawie (Gent lub Gand według tutejszych nazw).

Ja w 1951 roku ukończyłam dentystykę, a mąż mój w 1953 zrobił swoje ostatnie dyplomowe prace i egzaminy specjalistyczne w różnych wydziałach klinicznych*[C]. Jednym z ostatnich był egzamin z ophthalmologii u profesora De Speleers’a*[D].

Po egzaminie profesor pogratulował mi dobrego wyniku i potem, wahającym się głosem powiedział: „Mrozowski, jest pan Polakiem? Wiem o tym już od początku pana studiów. Dzisiaj chcę panu coś powiedzieć i pokazać coś co potwierdzi, że mieliście rację w osądzaniu tego o czym nie wolno było mówić i pisać w Polsce, ale też w wolnym świecie osądzano również kogoś innego o zbrodnię, którą ja miałem możliwość widzieć. Chodzi o zbrodnię w lesie Katynia.”*[E] Wtedy wręczył mi książkę*[F], mówiąc: „Z tą książką byłem w Katyniu, widziałem to wszystko. Zostałem zaproszony z kilkoma profesorami medycyny z kilku neutralnych krajów przez niemiecką Oficjalną Komisję do zbadania znalezionych w lesie katyńskim grobów i głoszenia światu prawdy o tych co dokonali tej zbrodni. Książka, którą masz w ręku była w 1941 roku przekazana przez Komisję ekspertom, których ona powołała aby przygotowali się do tego, co będą musieli badać i osądzać, a szczególnie oglądać. Ja z widokiem tego, co zobaczyłem żyję codzień od 1941 roku do dziś.” – i profesor nie mógł powstrzymać łez*[G].

Książka ta była dla nas obojga testamentem tych bohaterów; zamordowanych przez chytrych zawistnych prostaków. Od 1953 roku była ona naszym skarbem rodzinnym wraz z Listą Katyńską. Długie nasze życie, na niechcianej przez nas Emigracji, wypełnione było obroną prawa człowieka i jego wolności. Dziś po śmierci męża*[H] oddaję tę książkę do Biblioteki Polskiej w Brukseli.

Zofia Mrozowska-Michałowska

*[A] Urodził się 16 maja 1920 roku w Wilnie. Był absolwentem i pracownikiem naukowym Uniwersytetu w Gandawie. Lekarz, polityk, polonijny działacz kulturalno-społeczny. W 1945 roku pracował jako górnik w Charleroi. Od 1976 roku był sekretarzem Koła Armii Krajowej w Belgii, a w latach 1987-1991 także delegatem rządu londyńskiego na kraje Beneluksu. Jako wieloletni członek, następnie członek Zarządu w 1988 roku został prezesem Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w Belgii, zaś w 1992 roku wręczono mu akt nominacji na stanowisko konsula honorowego Rzeczypospolitej Polskiej w Gandawie (na Wschodnią i Zachodnią Flandrię). Biegłe władał kilkoma językami, oprócz polskiego i obowiązujących w Belgii niderlandzkiego i francuskiego, porozumiewał się również po angielsku, niemiecku i rosyjsku.

*[B] „Bezpośrednio po zakończeniu wojny napływa do Belgii nowa, wielka fala emigracji polskiej, która ma charakter polityczny. Większość jej stanowią Polacy z terenu Niemiec. [...] Emigracja powojenna w ogromnej większości znajduje pracę w kopalniach i przemyśle. Rozpoczyna się również bardzo ożywiona polska działalność organizacyjna. [...] Na wyższych uczelniach belgijskich studiuje w pierwszych latach powojennych ok. 500 studentów Polaków”. R. Dzwonkowski, *Polacy w Belgii w ostatnich pięćdziesięciu latach*, „Studia Polonijne” 1976, t. 1, s. 10. Zob. także W. Eder, *Dzieje Polonii belgijskiej 1919-1980 (w zarysie)*, Warszawa 1983.

*[C] Inna wersja: „Bohdan Mrozowski uzyskał z wyróżnieniem dyplom doktora nauk medycznych w zakresie chirurgii i położnictwa. Przez następne dwa lata pracował w szpitalu św. Jana w Brugii (Brugge) na oddziale otolaryngologii, jednakże jako cudzoziemiec z dyplomem naukowym nie miał prawa do prowadzenia samodzielnej praktyki lekarskiej. Gdy więc otrzymał propozycję pracy na Uniwersytecie w Gandawie – przyjął ją”. E. Trela-Mazur, *Wybitne osobowości Polonii belgijskiej: dr Bohdan Jan Prus III Mrozowski i Zofia Aldona Jasieńczyk Michałowska-Mrozowska*, w: *Polonijna panorama. Szkice poświęcone pamięci Bolesława Wierzbiańskiego*, pod red. W. Piątkowskiej-Stepaniak i M. Masnyka, Opole 2008, s. 197.

*[D] Autorka pozostawiła miejsce, nie pamiętając nazwiska profesora, którym z pewnością nie był Reimond Speleers. Po wojnie nie miał zajęć ze studentami, był więziony, a w 1953 roku już nie żył. Zresztą Zofia Mrozowska przypuszczalnie nie zapomniałaby tego nazwiska, widząc proveniencję. To właśnie na jej podstawie tekst uzupełniła Izabela Czartoryska-Bnińska, jak wskazuje charakter pisma (konfrontacja z innymi zapisami na książkach z Biblioteki Polskiej w Brukseli).

*[E] Społeczeństwa zachodniej części Europy miały niedawno możliwość śledzenia w mediach ponownie podjętej próby ustalenia winnych. W 1952 roku po raz pierwszy opublikowany został raport Specjalnej Komisji Śledczej Kongresu Stanów Zjednoczonych do Zbadania Zbrodni Katyńskiej pod przewodnictwem Raya Johna Maddena wskazujący, że odpowiedzialność za zbrodnię katyńską ponosi Związek Radziecki.

*[F] Na stronie tytułowej tej książki znajduje się niezbyt staranna, robocza notatka w języku francuskim. Jej forma i treść sugerują, że raczej na pewno nie zostawił jej Reimond Speleers, ani państwo Mrozowscy. Po zapoznaniu się z biografią pierwszego właściciela nie można wykluczyć, że po wojnie książka była zarekwirowana wraz z domową biblioteką i została wykorzystana w toczącym się śledztwie przeciwko Speleersowi. Po jego śmierci przekazano ją, być może z całym zbiorem książek naukowych, temu profesorowi. Nie wiadomo, czy istnieją belgijskie materiały archiwalne, które pozwoliłyby hipotezę taką potwierdzić, przyjąć za prawdopodobną lub obalić, jako całkowicie błędną.

*[G] Takie opowiedzenie tej historii może wynikać z faktu niezrozumienia przez męża (choć w innym miejscu mówiła, że Bohdan szybko nauczył się niderlandzkiego), co mówił profesor (obecność w Katyniu z książką?) lub niedokładnego przekazania relacji żonie i późniejszej konfabulacji. Gdyby pominąć błędnie zapisany rok (aż dwukrotnie zamiast 1941 powinno być: 1943) to można byłoby snuć przypuszczenia, że darczyńca osobiście był w Katyniu z jakąś grupą obserwatorów już po opublikowaniu *Amtliches...*, ale jest to mało prawdopodobne, bo już we wrześniu 1943 roku, a więc równocześnie z wydaniem książki, tereny te zajmowali Rosjanie i swoje „śledztwo” w Katyniu prowadziło NKWD (tzw. Komisja Nikolaja Burdenki). Należy więc przypuszczać, że książka wraz z biblioteką Reimonda Speleersa została po jego aresztowaniu (lub po śmierci) przejęta przez innego profesora, który uznał ją za zbędną w swoim księgozbiorniku i po ogłoszeniu ustaleń Komisji Maddena postanowił przekazać młodemu Polakowi, który był lekarzem. Zasygnalizowane na końcu wzruszenie mogło wynikać z relacji (służbowych lub osobistych?) nieznanego nam z nazwiska profesora z profesorem Speleersem, wiedzy o jego niezłomnej postawie w sprawie Katynia i krzywdy, jaką doznał u schyłku życia.

*[H] Bohdan Mrozowski zmarł w maju 2001 roku.

Co dalej?

Na tak postawione pytanie odpowiedzi nie zna jeszcze nikt. Tym artykułem jednak nie tylko uczczono przypadającą wiosną 2025 roku 85. rocznicę zbrodni w Katyniu, ale też zobrazowano na przykładzie jednej książki potencjał projektu, który z nieznanых przyczyn nie został objęty ministerialnym mecenatem. Gdyby rozpoczęto go realizować w drugiej dekadzie XXI wieku, baza proveniencji i dokumentów towarzyszących książkom Biblioteki Polskiej w Brukseli zawierałaby już wiele w podobny sposób opracowanych rekordów i stałaby się zaczątkiem badań historyczno-bibliologicznych księgozbioru BU UJK. Z darów lub po zakupieniu w ciągu ponad 55 lat były bowiem do niego włączane wartościowe (także biorąc pod uwagę proveniencję) księgozbiory naukowe (profesorskie), w tym Rafała Gerbera, Jana Janowa, Jana Baumgarta, Tadeusza Adama Górskiego, Jana Hulewicza, Wiktora Weintrauba, Janusza Maciejewskiego, Aliny Brodzkiej-Wald

i byłych pracowników macierzystej Uczelni⁸³ oraz Grażyny i Stanisława Majka, wydawnictwa „Czytelnik” i inne. W zbiorach tych w postaci ekslibrisów, pieczętek tuszowych, czytelnych odręcznych podpisów, dedykacji, naklejek, notatek, luzem włożonych dokumentów ukryta jest skarbnica wiedzy o książkach i ich właścicielach, stanowiąca podstawę do uzupełnień historii nauki i kultury lub stawiania nowych pytań. Warto na zakończenie podkreślić, że nasza praca dobrze wpisалаby się w obserwowane trendy, bowiem w ostatnich latach rośnie zainteresowanie takim opracowywaniem zbiorów bibliotecznych zarówno w kraju⁸⁴, jak i za granicą⁸⁵.

Bibliografia:

- Adamska Jolanta, *Las Katyński w latach 1940-1943*, Warszawa 2021.
Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes auf Grund urkundlichen Beweismaterials zusammengestellt, bearbeitet und herausgegeben von der Deutschen Informationsstelle, Berlin 1943.
Amtliches Material zum Massenmord von Winniza, Berlin 1944.
 Baran Erazm, *Udział polskich medyków sądowych w badaniach zbrodni katyńskiej*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2010, [nr 4], s. 281-291.

⁸³ M.in. Czesława Erbera (zbiór o tematyce księgoznawczej) i Ryszarda Czarnego (dar stanowił zaczątek wydzielonej kolekcji nordyckiej).

⁸⁴ Oto kilka publikacji na ten temat w spisie chronologicznym: B. Jasielczuk, *Znaki własnościowe książek w bibliotece Muzeum Wojska w Białymstoku*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2006, nr 19, s. 244-251; M. Kowalewska, *Baza proveniencji dawnej książki w Centrum Badawczym Bibliografii Polskiej Estreicherów UJ*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2012, t. 6, s. 243-245; A. Przywara, *Wybrane znaki własnościowe występujące w książkach z XIX-wiecznego księgozbioru przechowywanego w Bibliotece Instytutu Teologiczno-Pastoralnego i Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie*, „Resovia Sacra” 2015, t. 22, s. 251-266; A. Franczyk-Cegła, *O zadaniach i metodologii badań proveniencyjnych w bibliologii na przykładzie badań nad kolekcją baworovianum*, „Bibliotheca Nostra” 2018, nr 4, s. 69-84; A. Strojna-Krzystanek, *Proveniencja w kolekcji Lwowska Biblioteki Politechniki Krakowskiej*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2019, nr 1, s. 135-148; P. Pawlak, *Książkowe znaki proveniencyjne – komunikacja ponad granicami epok*, „Sztuka Edycji” 2022, nr 2, s. 143-166.

⁸⁵ O. Braides, E. Sciarra, *The 'Archivio dei Possessori' of the Biblioteca Nazionale Marciana. A provenance database*, w: *Digital Libraries and Multimedia Archives. 12th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2016 Florence, Italy, February 4-5, 2016. Revised selected papers*, ed. M. Agosti [i in.], [Florence] 2017, s. 3-15; G.V. Velikodna, *Osoblivosti pidgotovki katalogu knižkovih znakov universitets'koj biblioteki*, „Biblio-Kolegium” 2017, no. 11, <https://minilib.onu.edu.ua/index.php/main/article/view/40/119>, [dostęp: 4 kwietnia 2025]; L. Signorello, *'Iste liber est'... on-line. Una rassegna di strumenti in rete per lo studio e il censimento dei provenance marks*, „DigItalia” 2020, no. 2, s. 138-149; A. Marin, *Oznake vlasništva i posvete na knjigama Knjižnice obitelji De Franceschi*, „Libellarium” 2024, vol. 15, no. 2, s. 25-46, <https://hrcak.srce.hr/file/470290>, [dostęp: 11 kwietnia 2025]. Ze względu na liczbę i jakość przedstawionych znaków w książkach z przejętych księgozbiorów polskich szczególną uwagę należy zwrócić na 350-stronicowe opracowanie monograficzne: L.M. Denisko, Ů.K. Rudakova, *Knižkovj znaki na knigah iz kolekciï ridkisnih vidan' Nacional'noj biblioteki Ukraïni imeni V. Ĭ. Vernad'skogo. Katalog*, Kiïv 2017.

- Baran Erazm, *Uwagi do niemieckiego sprawozdania sądowo-lekarskiego opublikowanego w 1943 r.*, w: *Zbrodnia katyńska. Droga do prawdy. Historia, archeologia, kryminalistyka, polityka, prawo*, pod red. Marka Tarczyńskiego, Warszawa 1992, s. 127-140.
- Bergh Hendrik van, *Die Wahrheit über Katyn. Der Massenmord an polnischen Offizieren*, Berg am See 1986.
- Bibliothèque Polonaise de Bruxelles*, cz. 2, „Eurogospodarka” 2015, nr 9, s. 54-55.
- Bolschewistische Mordgier dokumentarisch bewiesen. Amtliches Material zum Massenmord von Katyn der Öffentlichkeit übergeben. Davor bewahrt uns die deutsche Wehrmacht*, „Völkischer Beobachter” 1943, nr 268, s. 1, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vob&datum=19430925&seite=1&zoom=44>.
- Bormann-Brief im Original*, <https://ligaturix.de/bormann.htm>.
- Braides Orsola, Sciarra Elisabetta, *The 'Archivio dei Possessori' of the Biblioteca Nazionale Marciana. A provenance database*, w: *Digital Libraries and Multimedia Archives. 12th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2016 Florence, Italy, February 4-5, 2016. Revised selected papers*, ed. Maristella Agosti [i in.], [Florence] 2017, s. 3-15.
- Chwastyk-Kowalczyk Jolanta, *Katyń, dipisi, PKPR na łamach polskich czasopism uchodźczych*, Kielce 2011.
- Cotman Frank, *Speleers, Reimond (1876-1951)*, <https://www.ugentmemorie.be/personen/speleers-reimond-1876%E2%80%931951>.
- Czarnecka Daria, „*Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu*” – recenzja i ocena, <https://histmag.org/Niemiecki-urzedowy-material-w-sprawie-masowego-mordu-w-Katyniu-recenzja-i-ocena-21050>.
- [Czwarta] 4 edycja konkursu Polak Roku w Belgii, <https://www.polakroku.be/polak-roku-2010/polak-roku-2010>.
- Dedeurwaerder Joris, *Professor Speleers. Een biografie*, Antwerpen – Gent 2002.
- Denisko Lûdmila Mihajlivna, Rudakova Ūliâ Kostântinivna, *Knižkovî znaki na knigah iz kolekciî rîdkîsnih vidan' Nacional'noî biblioteki Ukraîni imeni V. I. Vernads'kogo. Katalog*, Kiïv 2017.
- Dzwonkowski Roman, *Polacy w Belgii w ostatnich pięćdziesięciu latach*, „*Studia Polonijne*” 1976, t. 1, s. 7-25.
- Eder Wiesława, *Dzieje Polonii belgijskiej 1919-1980 (w zarysie)*, Warszawa 1983.
- Falkowska Małgorzata, *Bibliothèque Polonaise de Bruxelles*, „Eurogospodarka” 2015, nr 8, s. 48-51.
- Franczyk-Cegła Agnieszka, *O zadaniach i metodologii badań proveniencyjnych w bibliologii na przykładzie badań nad kolekcją baworovianum*, „*Bibliotheca Nostra*” 2018, nr 4, s. 69-84.
- Franz Eher Nachfolger*, https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Eher_Nachfolger.
- Gengler Ludwig Franz, *Deutscher Verlag. Berlin. Amtliches Material zum Massenmord von Berlin*, „*Der SA-Führer*” 1943, nr 12, s. 40.
- Hoser Paul, *Franz Eher Nachf. Verlag (Zentralverlag der NSDAP)*, [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_\(Zentralverlag_der_NSdap\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_(Zentralverlag_der_NSdap)).
- Internationale Ärztekommision von Katyn*, w: *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie*, https://de.wikipedia.org/wiki/Internationale_%C3%84rztekommision_von_Katyn.
- Internationale Wissenschaftler-Kommission im Walde von Katyn. Ein Aufruf Timoschenkos aus dem Jahre 1939 an die polnischen Soldaten*: „*Schlagt Eure Offi-*

- ziere tot!”, „Die Grenz-Zeitung” 1943, nr 121, s. 1-2, <https://bibliotekacyfrowa.eu/Content/8370/13127-0001.pdf>.
- Jasielczuk Beata, *Znaki własnościowe książek w bibliotece Muzeum Wojska w Białymstoku*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2006, nr 19, s. 244-251.
- Jubileusz „Wolnego Słowa”, „Biuletyn Stowarzyszenia Wspólnota Polska” 1997, [nr] 5, s. 3.
- Judas Blutschuld wissenschaftlich bewiesen. Europäische Gerichtsmediziner von Weltruf in Katyn, „Völkischer Beobachter” 1943, nr 124, s. 3, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vob&datum=19430504&seite=3&zoom=33>.
- The Katyn Massacre, 1940. *HU106203.jpg*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Katyn_Massacre,_1940_HU106203.jpg.
- The Katyn Massacre, 1940. *HU106208.jpg*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Katyn_Massacre,_1940_HU106208.jpg.
- The Katyn Massacre, 1940. *HU106209.jpg*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Katyn_Massacre,_1940_HU106209.jpg.
- The Katyn massacre, 1940. Photographs. Image: IWM (HU 106218), <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205230054>.
- Katyn, Öffnung der Massengräber, Abschlussbericht. Bild 183-J14110, <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?query=Bild%20183-J14110>.
- [KATYN]. Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Im Auftrage des auswärtigen Amtes auf Grund urkundlichen Beweismat..., <https://onebid.pl/pl/ksiazki-i-starodruki-katyn-amtliches-material-zum-massenmord-von-katyn-im-auftrage-des-auswaertigen-amtes-auf-grund-urkundlichen-beweismat/956166>.
- Komaniecka Monika, *Orędownik sprawy katyńskiej. Profesor François Naville*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 4, s. 82-85.
- Kosętko Halina, Rogoż Michał, *Biblioteki w Belgii oraz system kształcenia ich pracowników. Sprawozdanie z wyjazdu studyjnego do Belgii zorganizowanego przez Ośrodek Edukacji Informatycznej i Zastosowań Komputerów w Warszawie oraz Unię Europejskich Federalistów – Oddział Polska w dniach 29 września – 6 października 2007 roku*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2008, [nr] 6, s. 222-226.
- Kowalewska Marta, *Baza proveniencji dawnej książki w Centrum Badawczym Bibliografii Polskiej Estreicherów UJ*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2012, t. 6, s. 243-245.
- Kucharska Elwira, *Siła przyciągania czyli polskie losy*, Lublin 2008.
- „Kurier Kielecki” 1943, nr 88-208.
- Kwiatkowska-Viatteau Aleksandra, *Przypomnienie tematu*, w: *Katyn. Wybór publicystyki 1943-1988 i „Lista Katyńska”*, [Londyn 1988], s. 5-48.
- Kwiatkowski Adam, *Interpelacja nr 33401 do ministra spraw zagranicznych w sprawie trudnej sytuacji finansowej Biblioteki Polskiej w Brukseli*, <https://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0F53842A&view=1>.
- Lannoy Herwig de, Dedeurwaerder Joris, Speleers, Reimond, w: *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/speleers-reimond>.
- Libera Paweł, *Polska Ludowa wobec sprawy Katynia: nieznane dokumenty Ministerstwa Sprawiedliwości (1947-1951)*, „Komunizm. System – Ludzie – Dokumentacja” 2012, nr 1, s. 211-228.

- List nawiązujący do tekstów publikowanych w sierpniu i wrześniu 2015 roku w „Eurogospodarce” na temat zagrożenia Biblioteki Polskiej w Brukseli, „Eurogospodarka” 2015, nr 12, s. 62.*
- Lista katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieli w Rosji Sowieckiej, oprac. Adam Moszyński, Londyn 1949; wyd. 2, Londyn 1974.*
- Ludwig Franz Gengler, w: Wikipedia. Die freie Enzyklopädie, https://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Franz_Gengler.*
- Marin Anita, Oznake vlasništva i posvete na knjigama Knjižnice obitelji De Franceschi, „Libellarium” 2024, vol. 15, no. 2, s. 25-46.*
- Massaker von Katyn, w: Wikipedia. Die freie Enzyklopädie, https://de.wikipedia.org/wiki/Massaker_von_Katyn.*
- Michałowska (właśc. Jasieńczyk-Michałowska) Zofia Aldona, w: Judyccy Agata i Zbigniew, Polacy w Belgii i Luksemburgu. Słownik Biograficzny, cz. 1, Warszawa 2000, s. 55.*
- Michałowska (właśc. Jasieńczyk-Michałowska) Zofia Aldona, w: Judycki Zbigniew Andrzej, Polacy w świecie. Kwartalnik biograficzny Polonii, z. 16, Paryż – Kielce 2000, s. 76.*
- Michałowska Zofia Aldona, w: Kępa Jerzy, Ocalić od zapomnienia. Materiały do dziejów Polonii belgijskiej, Warszawa 2004, s. 197.*
- Międzynarodowa Komisja Lekarska, w: Wikipedia. Wolna encyklopedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Międzynarodowa_Komisja_Lekarska.*
- Montfort Henri de, Masakra w Katyniu. Zbrodnia rosyjska czy niemiecka?, Warszawa 1999.*
- Na wiosnę 1940 roku... Wywiad z duńskim doktorem Helge Transenem[!] przeprowadzony przez Wojciecha Trojanowskiego, w: Katyń. Wybór publicystyki 1943-1988 i „Lista Katyńska”, [London 1988], s. 157-164.*
- Nasze ślady. Zofia Mrozowska, [nagranie dźwiękowe], <https://naszeslady.be/zofia-mrozowska>.*
- Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu, red. nauk. Adam Bosiacki, [Warszawa 2020].*
- Nowak Joanna, [Wracam do wspomnienia, kiedy w grudniu 2015 roku], <https://www.facebook.com/WOJNAK>.*
- Olbrycht Jan, Observations critiques médico-légales sur la publication „Amtliches Material zum Massenmord von Katyn”, „Acta Medicinae Legalis et Socialis” 1953, nr 1/2, s. 24-50.*
- Olbrycht Jan, Wspomnienia medyka sądowego, w: Okupacja i medycyna. Wybór artykułów z „Przeglądu Lekarskiego – Oświęcim” z lat 1961-1970, Warszawa 1971.*
- Olbrycht Jan Stanisław, A forensic pathologist's wartime experience in Poland under Nazi German occupation and after liberation in matters connected with the war, „Medical Review Auschwitz” 2019, <https://www.mp.pl/auschwitz/journal/english/223383>.*
- Onuitgegeven documenten Raymond Speleers. Duits document 1940 geheim, w: Yves Louis, Collaboratie. Een pleidooi voor een combattief humanisme, <http://www.yveslouis.com/files/collaboratie/ARCHIVES%20DE%20PARIS%20C%20195-198.pdf>.*
- Pawlak Przemysław, Książkowe znaki proveniencyjne – komunikacja ponad granicami epok, „Sztuka Edycji” 2022, nr 2, s. 143-166.*

- Pawlik Konrad, *Odpowiedź na interpelację nr 33401 w sprawie trudnej sytuacji finansowej Biblioteki Polskiej w Brukseli*, <https://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=42B2D453&view=1>.
- pink-panther, *Zbrodnia katyńska, NKWD i Alianci, polowanie na świadków i dokumenty*, <https://pink-panther.szkołanawigatorow.pl/zbrodnia-katynska-nkwd-i-alianci-polowanie-na-swiadkow-i-dokumenty>.
- Popielski Bolesław, Nasiłowski Władysław, *Cienie Katynia w dokumentach i historii medycyny sądowej*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1997, [nr 3], s. 181-191.
- Poświęcając życie prawdzie*, [film dokumentalny], reż. Grażyna Czermińska, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=aSPjWm-dMF4>.
- Ppor. Witold Sienkiewicz, w: *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, Warszawa 2000, s. 562.
- Protokół spisany z okazji zbadania masowych grobów oficerów polskich w katyńskim lesie koło Smoleńska, przeprowadzonego przez komisję wybitnych przedstawicieli medycyny sądowej i kryminalistyki europejskich wysokich szkół oraz innych znanych profesorów medycyny na wysokich szkołach*, Smoleńsk 1943.
- Przywara Agnieszka, *Wybrane znaki własnościowe występujące w książkach z XIX-wiecznego księgozbioru przechowywanego w Bibliotece Instytutu Teologiczno-Pastoralnego i Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie*, „Resovia Sacra” 2015, t. 22, s. 251-266.
- Reimond Speleers, <https://gw.geneanet.org/decordepuro?lang=en&n=speleers&p=raymond+henri+louis>.
- Reimond Speleers, w: *Wikipedia. De vrije encyclopedie*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Reimond_Speleers.
- Reimond Speleers, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Reimond_Speleers.
- Reimond Speleers en de Medische Commissie Katyn 1943*, <https://www.antillia.be/blog/voorgeschiedenis/nand/1939-1944-oorlogsjaren/1943-ik-was-in-katyn/reimond-speleers-en-de-katyn-commissie-1943/>.
- Shtyrkina Olga, *Mediale Schlachtfelder. Die NS-Propaganda gegen die Sowjetunion (1939-1945)*, Frankfurt am Main 2018.
- Signorello Lucrezia, *‘Iste liber est’... on-line. Una rassegna di strumenti in rete per lo studio e il censimento dei provenance marks*, „DigItalia” 2020, no. 2, s. 138-149.
- Speleers, Reimond, https://archit.ugent.be/detail.php?nav_id=0-3&id=4853148.
- Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2015*, [Kielce 2016], https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2015.pdf.
- Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2016*, [Kielce 2017], https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2016.pdf.
- Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2017*, [Kielce 2018], https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2017.pdf.
- Sprawozdanie z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach za rok 2018*, [Kielce 2019], https://buk.ujk.edu.pl/files/sprawozdania/SPRAW_2018_02.pdf.

- Strojna-Krzystanek Anna, *Proweniencja w kolekcji Lwowska Biblioteki Politechniki Krakowskiej*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2019, nr 1, s. 135-148.
- Sutter Edward de, *Professor Dr. Reimond Speleers, the sad story of the man of Katyn*, „Acta Ophthalmologica” 2019, nr 97, s. 1-27.
- śp. Edward Sienkiewicz, <https://siedlce.grobonet.com/grobonet/start.php?id=detale&idg=2030680>.
- Trela-Mazur Elżbieta, *Wybitne osobowości Polonii belgijskiej: dr Bohdan Jan Prus III Mrozowski i Zofia Aldona Jasieńczyk Michałowska-Mrozowska*, w: *Polonijna panorama. Szkice poświęcone pamięci Bolesława Wierzbiańskiego*, pod red. Wiesławy Piątkowskiej-Stepaniak i Marka Masnyka, Opole 2008, s. 193-207.
- Trela-Mazur Elżbieta, *Zofia Aldona Michałowska-Mrozowska i jej zasługi w dziele integracji Polonii belgijskiej*, w: *Wkład Polek na emigracji w rozwój kultury i nauki polskiej. Materiały z sesji naukowej odbytej w Opolu 19-20 listopada 2004 roku*, pod red. Tadeusza Detyny i Danuty Kisielewicz, Opole 2004, s. 149-155.
- Trznadel Jacek, *Rosyjscy świadkowie Katynia (1943 – 1946 – 1991)*, w: *Zbrodnia katyńska. Droga do prawdy. Historia, archeologia, kryminalistyka, polityka, prawo*, pod red. Marka Tarczyńskiego, Warszawa 1992, s. 77-126.
- [Trzyście tysięcy trzysta pięćdziesiąt sześć] 13356, <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/form/r271637825,Sienkiewicz-Witold.html>.
- Un document officiel sur Katyn*, „Signal” 1943, nr 12, s. [1 okł.], 15-18.
- Urban Thomas, *Katyn. Zbrodnia i walka propagandowa wielkich mocarstw*, Warszawa 2019.
- Velikodna Ganna V., *Osoblivosti pidgotovki katalogu knižkovih znakiv univērsitets'koї biblioteki*, „Biblio-Kolegium” 2017, no. 11, <https://minilib.onu.edu.ua/index.php/main/article/view/40/119>.
- (Verriest), *Speleers, Reimond (1876-1951)*, w: Wayenborgh Jean-Paul, Keeler C. Richard, Mishima Saiichi, *IBBO [international biography and bibliography of ophthalmologists and vision scientists]*, p. 2, L-Z, Oostende 2002, s. 337.
- Verstraete Pieter Jan, *Professor Speleers en Katyn*, Kortrijk 2011.
- Wasilewski Witold, *Odkrycie zbrodni w Lesie Katyńskim*, „Biuletyn IPN” 2023, nr 4, s. 3-19.
- Wawrzonek Władysław Roman, Wawrzonek Marek, *Zbrodnia katyńska i jej „białe plamy”*, Łódź 2008.
- Widziałem na własne oczy. Józef Mackiewicz o swoim pobycie na miejscu zbrodni w Katyniu*, „Goniec Codzienny” 1943, nr 577, s. 3-4.
- Witold Sienkiewicz, <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/17525>.
- Witold Sienkiewicz, *s. Edwarda*, <http://ksiegicmentarne.muzeumkatynskie.pl/wpis/3319>.
- „Wolne Słowo Organizacji Polskich w Belgii” 2008, nr 74, s. 1, <https://fund-polonia-int.org/06-externe-01-wolneslowo/wolneslowo-documenty-pdf/WolneSlowo-Nr074-2008-IX.pdf>.
- Woś Wioletta, *Katyn – Międzynarodowa Komisja Lekarska. Felieton IPN*, <https://kurierlubelski.pl/katyn-miedzynarodowa-komisja-lekarska-felieton-ipn/ar/c1-18468315>.
- Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator*, [t.] 1, *Polskie i polonijne księgozbiory instytucji*, oprac. Barbara Bienkowska, Elżbieta Maruszak, Jacek Puchalski, Warszawa 2009.

Wyszomirska Anita, *Narzeczony mojej mamy*, <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/17525>.

Zbrodnia katyńska, [film dokumentalny], reż. Maciej Sieński, 1991.

Zbrodnia katyńska popełniona przez bolszewików. Urzędowy protokół międzynarodowej komisji rzeczoznawców. Przedstawiciele 12 państw stwierdzają, „Dziennik Ogłoszeń dla Ludności Polskiej” 1943, nr 36, s. 1-2.

Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów, Londyn 1948.

Zechenter Anna, *Zemsta za prawdę o Katyniu*, „Nasz Dziennik” 2016, <https://m.naszdziennik.pl/artukul/155957>.

żuk, *Biblioteka uniwersytecka powiększyła księgozbiór*, <https://kielce.tvp.pl/23091112/biblioteka-uniwersytecka-powiekszya-ksiegozbior>.

Joanna Nowak

Dlaczego warto oglądać stare książki? „Biała księga” katyńska ze zbiorów profesora Reimonda Speleersa i jej droga z Berlina przez Gandawę i Brukselę do Kielc

Przedmiotem artykułu jest autorski projekt zatytułowany *Utworzenie graficzno-tekstowej bazy dokumentującej proveniencje oraz inne znaki i adnotacje na książkach*, który został napisany po włączeniu do zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Kielcach księgozbioru zlikwidowanej Biblioteki Polskiej w Brukseli. Ze względu na trudności we wdrożeniu postanowiono tutaj przedstawić jego główne założenia. W tym celu wybrano jedną książkę, omówiono historię jej wydania i losy na podstawie autografu i włożonych luzem dokumentów. Opracowanie zawiera następujące fragmenty: *Dar od belgijskiej Polonii*, *Projekt bibliologiczny*, *Historia i echa wydania pierwszej „białej księgi” katyńskiej*, *Książka z domowej biblioteki współautora raportu Międzynarodowej Komisji Lekarskiej?*, *Do kogo był adresowany list ojca?*, *Szacunek do przeszłości, czyli konfrontacja ludzkiej pamięci z faktami historycznymi*, *Co dalej?*. Opracowanie wzbogacono ilustracjami w tekście artykułu i w dodanym na końcu *Aneksie*.

Słowa kluczowe: zbrodnia w Katyniu (1940), *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn* (1943), Speleers Reimond (1876-1951), Mrozowska Zofia (1921-2016), Mrozowski Bohdan (1920-2001), Sienkiewicz Edward (1899/1890-1962), Sienkiewicz Witold (1914-1940), Biblioteka Polska w Brukseli, Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, znaki na książkach, proveniencje, autografy, listy, dokumenty donacyjne, projekt bibliologiczny

Why is it worth looking at old books? The Katyn „White Book” from the collection of Professor Reimond Speleers and its route from Berlin through Ghent and Brussels to Kielce

The subject of the article is an original project entitled *Creation of a graphic and text database documenting provenance and other signs and annotations on books*, which was written after the collection of the liquidated Polish Library in Brussels was included in the collections of the University Library in Kielce. Due to difficulties in implementation, it was decided to present its main assumptions here. For this purpose, one book was selected, the history of its publication and fate were discussed based on the autograph and loosely inserted documents. The study contains the following fragments: *A gift from the Belgian Polish community*, *A bibliological project*, *The history and echoes of the publica-*

tion of the first Katyn „White Book”, A book from the home library of the co-author of the report of the International Medical Commission?, Who was the father’s letter addressed to?, Respect for the past, or confrontation of human memory with historical facts, What next? The study is enriched with illustrations in the text of the article and in the annex added at the end.

Key words: crime in Katyn (1940), *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn* (1943), Speleers Reimond (1876-1951), Mrozowska Zofia (1921-2016), Mrozowski Bohdan (1920-2001), Sienkiewicz Edward (1899/1890-1962), Sienkiewicz Witold (1914-1940), The Polish Library in Brussels, The University’s Library of the Jan Kochanowski University in Kielce, marks of provenance, autographs, letters, donation documents, bibliological project

Aneks

Dar od belgijskiej Polonii

Ilustracja 1. Księgozbiór i pamiątki w Bibliotece Polskiej w Brukseli [fotografia kolorowa]

Źródło: M. Falkowska, *Bibliothèque Polonaise de Bruxelles*, „Eurogospodarka” 2015, nr 8, s. 49.

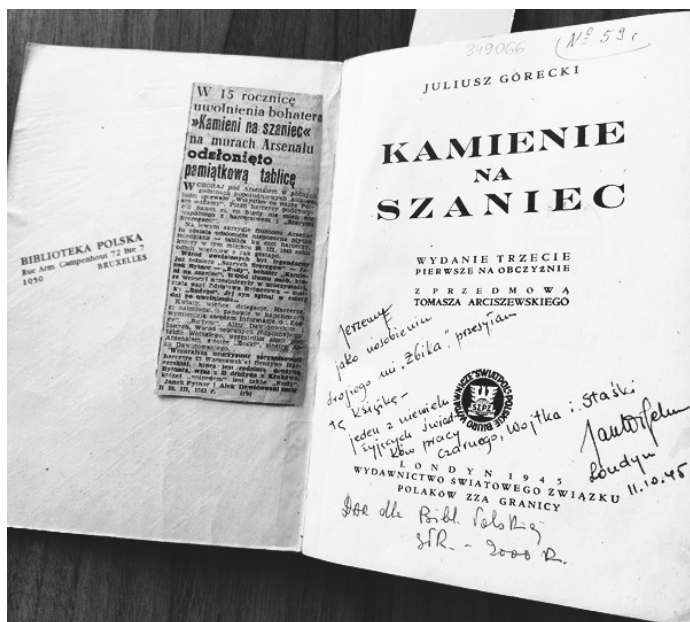
Ilustracja 2. Izabela Czartoryska-Bnińska w Bibliotece Polskiej w Brukseli [fotografia kolorowa]

Źródło: M. Falkowska, *Bibliothèque Polonaise de Bruxelles*, „Eurogospodarka” 2015, nr 8, s. 49.

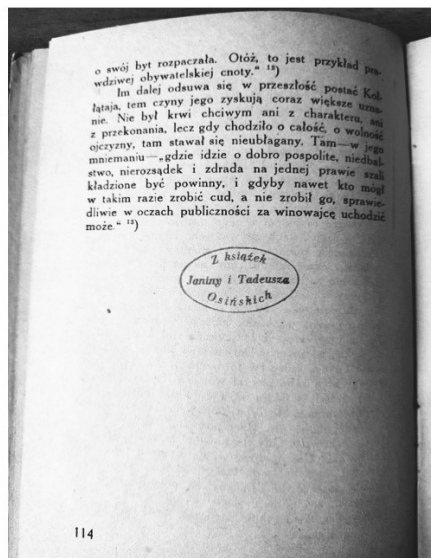
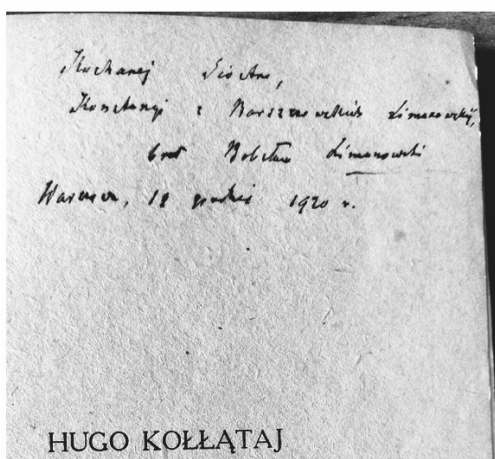
Projekt bibliologiczny

Ilustracja 3. Pieczęć Biblioteki Polskiej w Brukseli oraz dedykacja, wklejka wycinka prasowego i adnotacja o darze w egzemplarzu londyńskiego wydania *Kamieni na szaniec*, BU UJK sygn. 518243 [fotografia kolorowa]

Źródło: Fotografia J. Nowak.

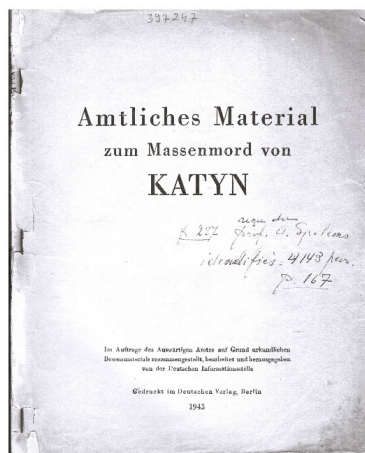
Ilustracja 4. Ostatnia książka wydana za życia Bolesława Limanowskiego, BU UJK sygn. 520930. Do Biblioteki Polskiej w Brukseli trafiła wraz z innymi książkami z prywatnej biblioteki Janiny i Tadeusza Osieńskich (zob. pieczęć), a wcześniej była własnością bratowej autora, żony młodszego brata – Lucjana Limanowskiego. Drobne, staranne piśmo w górnym rogu karty przedtytułowej jest dedykacją: „Kochanej Siostrze, Konstancji z Barszczewskich Limanowskiej | brat Bolesław Limanowski | Warszawa, 19 grudnia 1920 r.” [fotografie kolorowe]

Źródło: Fotografia J. Nowak.

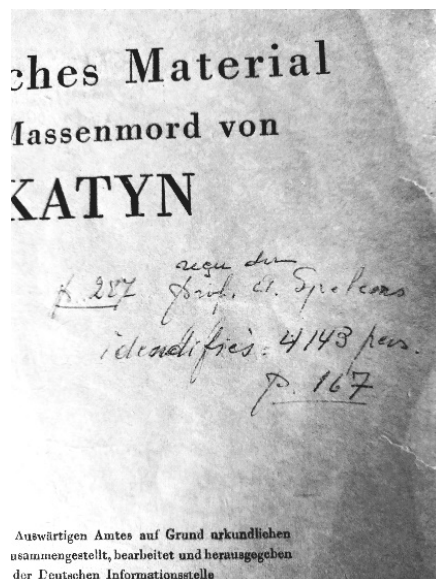
Historia i echa wydania pierwszej „białej księgi” katyńskiej

Ilustracja 5. Strona tytułowa „białej księgi” katyńskiej ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Brukseli

Źródło: Skan J. Nowak.

Ilustracja 6. Nota identyfikacyjno-skierowująca, nie wiadomo przez kogo zrobiona (zbliżenie). Wymiary: 4,5×10 cm

Źródło: Fotografia J. Nowak.

Ilustracja 7. Strona 287, do której odsyła odręczna nota na stronie tytułowej. Jest to jedynie zdjęcie Reimonda Speleersa w: *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*, Berlin 1943

Źródło: Skan J. Nowak.

Ilustracja 11. Oryginalny tekst recenzji z przesłaniem propagandowym

Deutscher Verlag, Berlin.
Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Herausgegeben im Auftrage des Auswärtigen Amtes auf Grund urkundlichen Beweismaterials.
 Die in der Presse und in der gesamten Öffentlichkeit Europas eingehend besprochene bolschewistische Schandtat von Katyn hat eine erste amtliche dokumentarische Darstellung gefunden.
 Die praktische Lehre von Katyn wird eingehend durch zahlreiche Einzeldokumente erläutert, denen ein umfangreicher Bilderteil angefügt ist. Die wiedergegebenen Vernehmungsprotokolle bekunden, wie die Ortseinwohner die bolschewistische Mordtat, die unter Leitung jüdischer Tschekisten erfolgte, beobachtet haben. Über die Identifizierung der Opfer, an der auch eine Reihe polnischer Vertreter des Roten Kreuzes usw. teilnahmen, wird das wichtigste Material nebst bildlichen Unterlagen abgedruckt. Ebenso wird über die Ergebnisse der Untersuchung der Internationalen Ärztekommision berichtet. Das lückenlose publizistische Material über die politisch-diplomatische Behandlung des Falles Katyn in Moskau, London und Washington wird in einer übersichtlichen Sammlung vorgelegt. Es folgt ein genaues Verzeichnis der bis zum 7. Juni 1943 identifizierten Leichen von 4143 Ermordeten.
 Der umfangreiche Band ist wegen seines dokumentarisch-sachlichen Inhalts die brauchbarste Standardveröffentlichung über Katyn und ein hervorragender Beweisbeitrag zur antibolschewistischen Aufklärung.
 Dr. L. F. Gengler.

Źródło: L.F. Gengler, *Deutscher Verlag, Berlin. Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*, „Der SA-Führer” 1943, nr 12, s. 40.

Książka z domowej biblioteki współautora raportu Międzynarodowej Komisji Lekarskiej?

Ilustracja 12. Członkowie Międzynarodowej Komisji Lekarskiej w czasie oglądania wystawy rzeczy osobistych znalezionych przy ciałach zamordowanych oficerów – na pierwszym planie Reimond Speleers, a dalej: Alexandru Birkle, Marko Markov i Ferenc Orsós

Źródło: *The Katyn Massacre*, 1940. [HU106203.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Katyn_Massacre,_1940_HU106203.jpg), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Katyn_Massacre,_1940_HU106203.jpg, [dostęp: 26 kwietnia 2025].

Ilustracja 13. Reimond Speleers i François Naville w Lesie Katyńskim

Źródło: Stop-klatka z filmu *Poświęcając życie prawdzie*, <https://www.youtube.com/watch?v=aSPjWm-dMF4>, [dostęp: 16 kwietnia 2025].

Ilustracja 14. Reimond Speleers i inni członkowie Komisji słuchają relacji Parafiona Kisielowa

Źródło: *The Katyn Massacre, 1940*. HU106208.jpg, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Katyn_Massacre,_1940_HU106208.jpg, [dostęp: 26 kwietnia 2025].

Ilustracja 15. Reimond Speleers podczas sporządzania notatek

Źródło: W. Wasilewski, *Odkrycie zbrodni w Lesie Katyńskim*, „Biuletyn IPN” 2023, nr 4, s. 4.

Ilustracja 16. Rozmowy Ferencza Orsósa słuchają m.in. Alexandru Birkle i Reimond Speleers (pierwszy z prawej)

Źródło: *The Katyn Massacre, 1940*. HU106209.jpg, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Katyn_Massacre,_1940_HU106209.jpg, [dostęp: 26 kwietnia 2025].

Ilustracja 17. Reimond Speleers i inni członkowie Komisji słuchają relacji Iwana Kriwoziercewa

Źródło: W. Wasilewski, *Odkrycie zbrodni w Lesie Katyńskim*, „Biuletyn IPN” 2023, nr 4, s. 5.

Ilustracja 18. Reimond Speleers (z notesem) nad ekshumowanymi szczątkami polskich oficerów

Źródło: *The Katyn massacre, 1940. Photographs*. Image: IWM (HU 106218), <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205230054>, [dostęp: 16 kwietnia 2025].

Ilustracja 19. Reimond Speleers przy trumnach polskich generałów poległych w Katyniu, Mieczysława Smorawińskiego i Bronisława Bohaterewicza

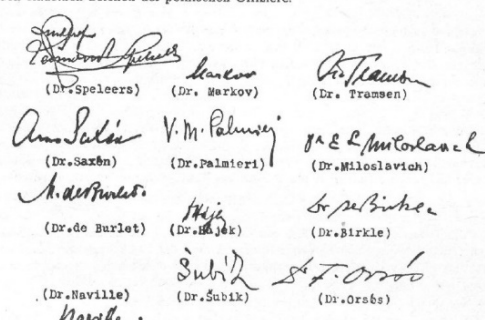

Źródło: E. de Sutter, *Professor Dr. Reimond Speleers, the sad story of the man of Katyn*, „Acta Ophthalmologica” 2019, nr 97, s. 13, <https://doi.org/10.1111/j.1755-3768.2019.8198>, [dostęp: 31 marca 2025].

Ilustracja 20. Podpisy pod protokołem końcowym – cztery różne warianty (jest to ważne zestawienie, bo wśród badaczy toczy się dyskusja, gdzie i kiedy raport przez członków Międzynarodowej Komisji Lekarskiej został podpisany – faksymile obrazują, że formalności dopełniano kilkakrotnie)

1)

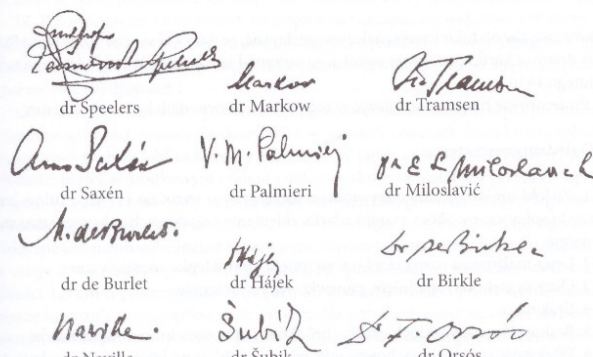
Die Leichen wiesen als Todesursache ausschließlich Genickschüsse aus. Aus den Zeugenaussagen, den bei den Leichen aufgefundenen Briefschaften, Tagebüchern, Zeitungen usw. ergibt sich, daß die Erschießungen in den Monaten März und April 1940 stattgefunden haben. Hiermit stehen in völliger Uebereinstimmung die im Protokoll geschilderten Befunde an den Massengräbern und den einzelnen Leichen der polnischen Offiziere.

(Dr. Speleers) (Dr. Markov) (Dr. Tramsen)
 (Dr. Saxén) (Dr. Palmieri) (Dr. Miloslavich)
 (Dr. de Burlet) (Dr. Hájek) (Dr. Birkle)
 (Dr. Naville) (Dr. Šubík) (Dr. Orsós)
 Naville.

2)

ogłędziny masowych grobów oraz poszczególnych zwłok oficerów polskich są całkowicie zgodne z prawdą.

dr Speelers dr Markow dr Tramsen
 dr Saxén dr Palmieri dr Miloslavich
 dr de Burlet dr Hájek dr Birkle
 dr Naville dr Šubík dr Orsós

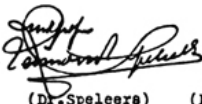
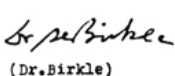
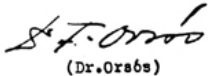
3)

pojedynczych zwłok polskich oficerów.

(Dr. Speleers) (Dr. Markov) (Dr. Tramsen)
 (Dr. Saxén) (Dr. Palmieri) (Dr. Miloslavich)
 (Dr. de Burlet) (Dr. Hájek) (Dr. Birkle)
 (Dr. Naville) (Dr. Šubík) (Dr. Orsós)

4)

 (Dr. Speleers)	 (Dr. Markov)	 (Dr. Tramsen)	 (Dr. Saxén)
 (Dr. Palmieri)	 (Dr. Milosavich)	 (Dr. de Burlet)	 (Dr. Hajek)
 (Dr. Birkle)	 (Dr. Naville)	 (Dr. Šubík)	 (Dr. Orsós)

Źródło: 1) *Amtliches zum Massenmord von Katyn*, Berlin 1943, s. 118; 2) *Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mord w Katyniu*, red. nauk. A. Bosiacki, [Warszawa] 2020, s. 147; 3) *Protokół spisany z okazji zbadania masowych grobów oficerów polskich w kатыńskim lesie koło Smoleńska, przeprowadzonego przez komisję wybitnych przedstawicieli medycyny sądowej i kryminalistyki europejskich wysokich szkół oraz innych znanych profesorów medycyny na wysokich szkołach*, Smoleńsk 1943, s. 8; 4) *Międzynarodowa Komisja Lekarska*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Międzynarodowa_Komisja_Lekarska, [dostęp: 26 kwietnia 2025].

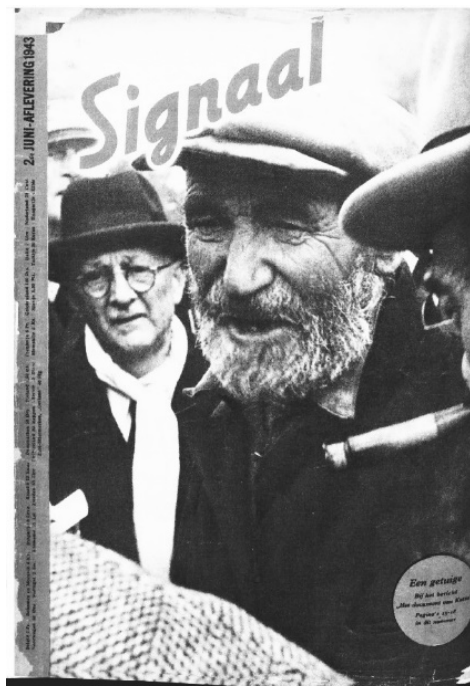
Ilustracja 21. Ferenc Orsós wraz z Międzynarodową Komisją Lekarską w Berlinie 2 maja 1943 roku przekazuje raport Leonardo Contiemu – profesor Reimond Speleers w środku

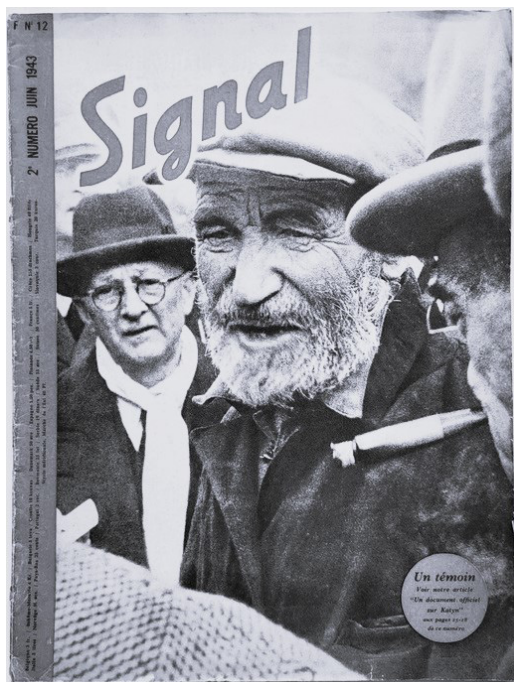
Źródło: *Katyn, Öffnung der Massengräber, Abschlussbericht. Bild 183-J14110*, <https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?query=Bild%20183-J14110>, [dostęp: 16 kwietnia 2025].

Ilustracja 22. Niderlandzko- i francuskojęzyczna mutacja czasopisma „Signal” z imiennie podpisanym zdjęciem profesora Reimonda Speleersa

1a)

1b)

2)

Źródło: 1a) P. J. Verstraete, *Professor Speleers en Katyn*, Kortrijk 2011, s. 38; 1b) „Signal” 1943, nr 12, s. [1 okł.]; 2) „Signal” 1943, nr 12, s. 15.

Do kogo był adresowany list ojca?

Ilustracja 23. Ogłoszenia na temat możliwości uzyskania informacji o poległych w Katyniu

1)

UWAGA!
Informacje o pomordowanych w Katyniu

Podajemy do wiadomości rodzin polskich oficerów, pomordowanych przez bolszewików w lesie pod Katyniem, że mogą zwracać się z prośbą o informacje, względnie o nadesłanie im ostatnich pamiątek, znalezionych przy zwłokach, do pełnomocnika Niemieckiego Czerwonego Krzyża na Kraj Wschodni w Rydze.

Podania należy pisać w języku niemieckim.

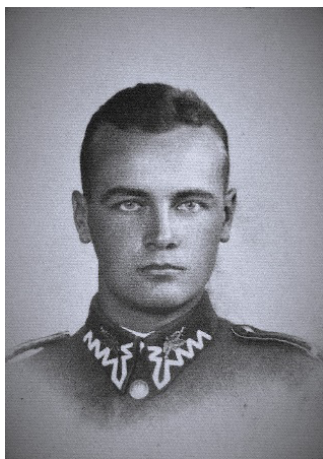
Adres:
 An das Deutsche Rote Kreuz,
 Der Beauftragte für das Ostland
 Auskunftsstelle
 Riga
 Wolter-von-Plettenberg-Ring. 51

*

- 2) Na liczne zapytania, kierowane do naszej redakcji, komunikujemy, że o informacje w sprawie ofiar Katynia, wymienionych w listach, należy zwracać się do Zarz. Gł. lub okr. placówek Polskiego Czerwonego Krzyża w Warszawie, Krakowie, Lublinie, Kielcach i Lwowie.

Źródło: 1) „Goniec Codzienny” 1943, nr 577, s. 5; 2) „Kurier Kielecki” 1943, nr 208, s. 3.

Ilustracja 24. Witold Sienkiewicz jako uczeń Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu

Źródło: ANITA [A. Wyszomirska], *Ocalałe zdjęcia*, <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/17525>, [dostęp: 31 marca 2025].

Ilustracja 25. Witold Sienkiewicz przed mobilizacją w 1939 roku

Źródło: *Kserokopie fotografii Witolda Sienkiewicza*, w: *Zbiory Muzeum Katyńskiego*, https://www.muzeumkatynskie.pl/pl/46254/11387/kserokopie_fotografii_witolda_sienkiewicza_mk_1200_ik.html, [dostęp: 31 marca 2025].

Ilustracja 26. Pozycja 2932 w spisach katyńskich publikowanych w polskojęzycznej prasie na terenie Generalnej Guberni według stanu na 7 lipca 1943 roku

**2932. Sienkiewicz (Imię nieczyt.). (Przy
związkach znaleziono: kartkę pocztową,
pisaną w Kozielsku do Weroniki Sienkiewicz,
Grodno, ul. Bernardyńska 1, kartę pocztową,
listy i św. szczepienia w Kozielsku).**

Źródło: *Dalsza lista ofiar katyńskich*, „Kurier Kielecki” 1943, nr 156, s. 2.

Ilustracja 27. Pozycja 2932 w niemieckiej „białej księdze” – opis skrócony i z błędem w nazwisku

2932. Sinkiewicz, Uniformierter.
1 Postkarte v. Kozielsk nach Grodno,
1 Postkarte nach Kozielsk, Impfzettel,
Briefe.

Źródło: *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*, Berlin 1943, s. 244.

Ilustracja 28. W spisie alfabetycznym opracowanym po wojnie (na podstawie niemieckiego wykazu opublikowanego w *Amtliches...* i list zaginionych jeńców sporządzonych przez polskie władze wojskowe na emigracji) została dwukrotnie podana informacja o Witoldzie Sienkiewiczu

- 1) **Sienkiewicz Jan, por., 1891, — Witold, (LZK)**
Sienkiewicz Witold, ppor. (LZK)
- 2) **Sinkiewicz....., w mundurze, pocztówka z Kozielska do Grodna,
pocztówka do Kozielska, karta szczep., listy, (AM 2932)**

Źródło: *Lista katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk zaginieni w Rosji Sowieckiej*, oprac. A. Moszyński, Londyn 1974, 1) s. 170; 2) s. 171.

Ilustracja 29. Pozycja 2932 w polskim przekładzie *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*. Dodano przypis: „d W tekście niemieckim: Sinkiewicz”

2932. Sienkiewicz^d [Witold], w mundurze.
Kartka pocztowa z Kozielska do Grodna,
kartka pocztowa do Kozielska, świadectwo
szczepienia, listy.

Źródło: *Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu*, red. nauk. A. Bosiacki, [Warszawa] 2020, s. 354.

Ilustracja 30. Symboliczny grób Witolda Sienkiewicza na Cmentarzu Centralnym w Siedlcach [fotografia kolorowa]

Źródło: *śp. Edward Sienkiewicz*, <https://siedlce.grobonet.com/grobonet/start.php?id=detale&idg=2030680>, [dostęp: 31 marca 2025].

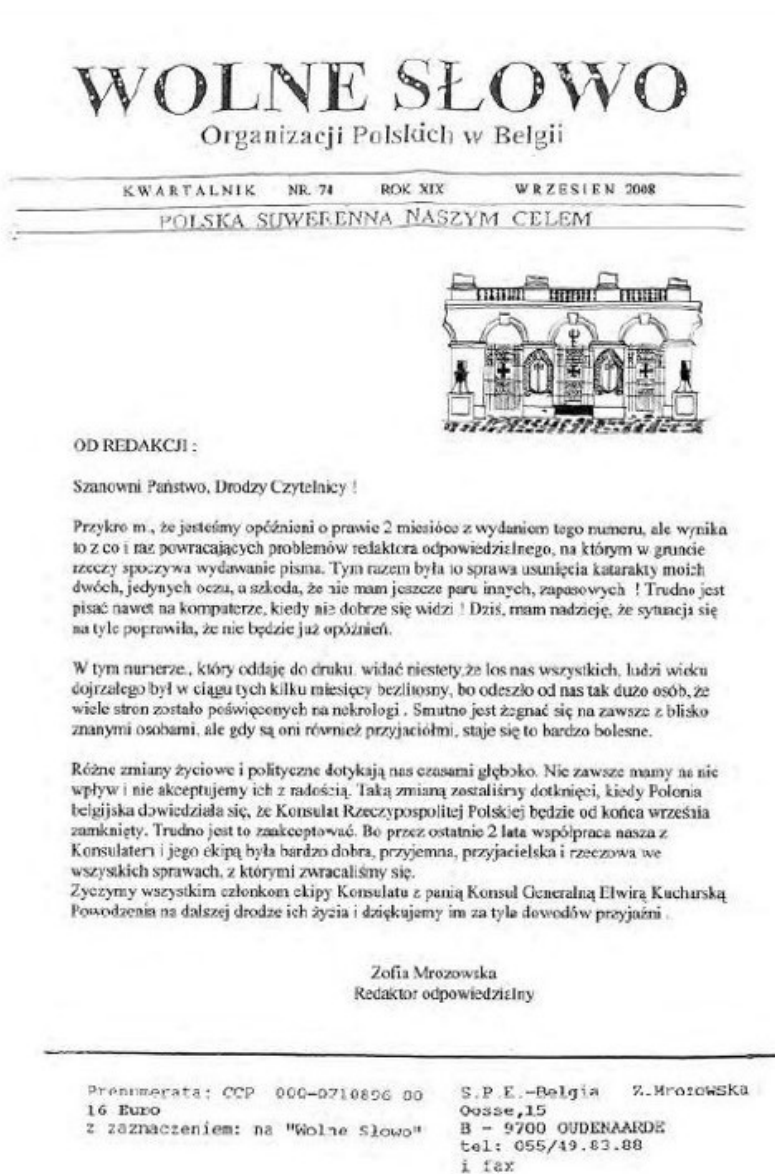
Szacunek do przeszłości, czyli konfrontacja ludzkiej pamięci z faktami historycznymi

Ilustracja 31. Zofia Mrozowska w czasach aktywności społeczno-kulturalnej w organizacjach polonijnych na terenie Belgii

Źródło: E. Trela-Mazur, *Zofia Aldona Michałowska-Mrozowska i jej zasługi w dziele integracji Polonii belgijskiej*, w: *Wkład Polek na emigracji w rozwój kultury i nauki polskiej. Materiały z sesji naukowej odbytej w Opolu 19-20 listopada 2004 roku*, pod red. T. Detyny i D. Kisielewicz, Opole 2004, s. 149.

Ilustracja 32. Strona „Wolnego Słowa Organizacji Polskich w Belgii” ze wstępem Zofii Mrozowskiej

Źródło: „Wolne Słowo Organizacji Polskich w Belgii” 2008, nr 74, s. 1, <https://fund-polonia-int.org/06-externe-01-wolneslowo/wolneslowo-documenty-pdf/WolneSlowo-Nr074-2008-IX.pdf>, [dostęp: 31 marca 2025].

Ilustracja 33. Zofia Mrozowska w 2011 roku, kiedy miała 90 lat [fotografia kolorowa]

Źródło: 4 edycja konkursu *Polak Roku w Belgii*, <https://www.polakroku.be/polak-roku-2010/polak-roku-2010>, [dostęp: 31 marca 2025].

Data zgłoszenia tekstu: 21.04.2025

Data akceptacji tekstu: 06.05.2025